

Van voedselbank naar voedseltuin

Een haalbaarheidsonderzoek

Ing. S.R.M. Janssens

November 2010

Rapport 267

Van voedselbank naar voedseltuin

Een haalbaarheidsonderzoek

Ing. S.R.M. Janssens

November 2010

Rapport 267

Wageningen UR (University & Research centre), Wetenschapswinkel

Colofon

TITEL

Van voedselbank naar voedseltuin

Een haalbaarheidsonderzoek

TREFWOORDEN

Voedseltuin, voedselbank, moestuin, volkstuin, stadslandbouw, zorglandbouw, biologisch, haalbaarheidsonderzoek, economie, sociale onderneming, sociaal minimum, vrijwilliger, dagbesteding, arbeidsintegratie

KEYWORDS

Food garden, care organization, organic, urban farming, feasibility, low income, volunteer

OPDRACHTGEVER

Stichting Moestuin Projecten

PROJECTCOÖRDINATIE

Bas Janssens

FINANCIËLE ONDERSTEUNING

Wageningen UR (University & Research centre), Wetenschapswinkel
Gemeente Utrecht
Janivo Stichting
Rabobank Utrecht en omstreken

BEGELEIDINGSCOMMISSIE

Martin Vos, Stichting Moestuin Projecten
Saskia Meijer, Stichting Moestuin Projecten
Pieter Jagtman, Bedrijfsleider Moestuin Maarschalkerweerd
Ans Hobbelink, Adviesbureau Moos
Tine de Vries, stichting Exodus Utrecht
Bernadette Leeuwenberg, Gemeente Utrecht U-pas
Gerard Straver, Wageningen UR, Wetenschapswinkel
Bas Janssens, projectleider

FOTOVERANTWOORDING

De foto's, kaartjes en figuren zijn vervaardigd door de auteurs of de meewerkende studenten, tenzij anders aangegeven

LAY-OUT EN OMSLAGONTWERP

Hildebrand DTP, Wageningen

DRUK

Grafisch Service Centrum, Wageningen
(Dit rapport is gedrukt op FSC papier)

BRONVERMELDING

Verspreiding van het rapport en overname van gedeelten eruit worden aangemoedigd, mits voorzien van deugdelijke bronvermelding

ISBN

978-90-8585-723-5

Rapport 267, november 2010

Het keurmerk voor verantwoord
bosbeheer

SCS-COC-00652-IL

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Van voedselbank naar voedseltuin

Een haalbaarheidsonderzoek

Rapport 267

S.R.M. Janssens, Wageningen, november 2010

Stichting Moestuin Projecten

Laan van Maarschalkerweerd 2
3585 LJ Utrecht
(030) 214 48 69
info@moestuinutrecht.nl
www.moestuinutrecht.nl

LEI

Postbus 29703
2500 LS Den Haag
(070) 335 83 30
informatie.lei@wur.nl
www.lei.wur.nl

Stichting Moestuin Projecten Maarschalkerweerd is een particuliere stichting die in 1998 is opgericht. De stichting heeft 'De Moestuin Maarschalkerweerd' als project ontwikkeld en heeft het opstalrecht van de gebouwen. De stichting heeft ten doel:

- het bieden van werk en scholing aan werkhoekeken, in het bijzonder aan mensen met een handicap;
- het biologisch telen van gewassen en in stand houden van oude rassen;
- het organiseren van educatieve activiteiten.

Het LEI, onderdeel van Wageningen UR, heeft haar hoofdvestiging in Den Haag. Het is in Nederland het toonaangevende instituut voor economisch onderzoek op het gebied van de land- en tuinbouw en visserij, het beheer van het landelijk gebied, de agribusiness en de productie en consumptie van voedingsmiddelen.

Vrijwilligers aan het werk op Moestuin Maarschalkerweerd.

Voorwoord

Nieuw woord - nieuw idee

Met grote regelmaat ontstaan in het Nederlands 'nieuwe woorden'. Het aantal voorbeelden is legio. Denk aan een woord als 'zeilmeisje'. Voorbeelden uit 2009 zijn 'ontvrienden' en 'twitteren'. Soms zijn zulke woorden (met de erachter schuil gaande begrippen) blijvers, vaak ook niet. Bijna alle nieuwe woorden, ook de mooiste, hebben één eigenschap gemeen: ze zijn samengesteld uit al bestaande woorden.

Zo zie ik ook de voedseltuin. Sinds een aantal jaren kennen de Nederlandse steden en dorpen de voedselbank. Voedselbanken bieden een voedselpakket aan aan mensen die niet in staat zijn hun eigen voedsel helemaal zelf te betalen. Over voedselbanken heb ik altijd een dubbel gevoel: het is goed dat ze er zijn - maar het zou zo mooi zijn als ze overbodig waren! Maar op dit moment is dat laatste zeker niet het geval en kijk ik met bewondering naar de organisaties en vrijwilligers die dit belangrijke werk doen.

Een heel ander, typisch Utrechts fenomeen is de Stichting Moestuinprojecten, die in Maarschalkerweerd een biologische stadstuin exploiteert, waar mensen werken bij wijze van dagbesteding of arbeidsintegratie. Utrechters kunnen op de tuin, in een biologische winkel in de stad en in een aantal restaurants terecht voor de voortreffelijke verse groenten die de tuin oplevert.

Zoals een nieuw woord in de Nederlandse taal is uit deze twee bestaande begrippen, de Voedselbank en de Stichting Moestuinprojecten, een nieuw idee voortgekomen, dat het onderwerp vormt van dit rapport: de voedseltuin. Uiteraard ga ik niet in op de inhoud van dit rapport, dat laat ik aan de samenstellers over. Maar alleen al het idee dat ook mensen met weinig geld via zo'n voedseltuin toegang zouden kunnen krijgen tot gezonde, biologische voeding, spreekt in elk geval tot *mijn* verbeelding. Ik beveel u dan ook van harte aan kennis te nemen van dit onderzoek naar de mogelijkheden van zo'n tuin!

mr. A. Wolfsen
burgemeester van Utrecht

Educatie: jongeren betrekken bij de voedseltuin.

Inhoud

Voorwoord.....	5
Samenvatting.....	9
Summary.....	11
1 Inleiding.....	13
1.1 Aanleiding.....	13
1.2 Probleemstelling.....	14
1.3 Doelstelling.....	14
1.4 Leeswijzer.....	14
2 Werkwijze.....	15
2.1 Vooronderzoek.....	15
2.2 Onderzoek.....	15
2.2.1 Bijeenkomsten.....	15
2.2.2 Presentaties.....	15
3 Kader en positionering.....	17
3.1 Kader.....	17
3.1.1 Stadslandbouw.....	17
3.1.2 Zorglandbouw.....	17
3.1.3 Voedselbank.....	17
3.1.4 Volkstuinen (Zeevat, 2001).....	18
3.2 Positionering: van moestuin naar voedseltuin.....	19
3.3 Stadslandbouwnetwerken.....	19
4 Economische haalbaarheid.....	21
4.1 Inleiding.....	21
4.2 Aanpak.....	21
4.3 Uitgangspunten.....	21
4.3.1 Opbrengsten en saldo.....	21
4.3.2 Investerings en vaste kosten.....	22
4.4 Resultaten.....	23
4.4.1 Omvang.....	23
4.4.2 Exploitatie voedseltuin.....	24
4.5 Discussie.....	26
4.6 Conclusies.....	27
5 Sociale haalbaarheid.....	29
5.1 Doelgroep.....	29
5.1.1 Omvang groep potentiële vrijwilligers.....	29
5.1.2 Samenstelling huishoudens met bijstandsuitkering.....	29
5.2 Hulpverlening voor de doelgroep.....	30
5.2.1 Instanties.....	30
5.2.2 Vrijwilligerswerk en vergoeding.....	31
5.2.3 Motivatie en trends.....	32
6 Conditie.....	35
6.1 Grond.....	35
6.1.1 Randvoorwaarden.....	35
6.1.2 Potentiële locaties.....	37
6.1.3 Grond vinden.....	38
6.2 Arbeid.....	38
6.3 Kapitaal.....	39
6.4 Bestuurlijke organisatie.....	40
6.5 Kansen en bedreigingen.....	41

7	Discussie.....	45
8	Conclusies en aanbevelingen.....	49
	Literatuur en websites	51
	Bijlage	
1	Inventaris voedseltuin	53

Samenvatting

Aanleiding

Stichting Moestuin Projecten exploiteert sinds 2003 Moestuin Maarschalkerweerd, een biologische tuin met winkel en restaurant in Utrecht. Mensen met een arbeidshandicap verrichten hier onder begeleiding van professionele krachten alle werkzaamheden. Dankzij inzet, belangstelling en ondersteuning van velen en samenwerking met zorgorganisatie Abrona is het project Moestuin Maarschalkerweerd een succes.

Het bestuur overweegt de opzet van een nieuw project 'voedseltuin' op een andere locatie in of nabij Utrecht. Een voedseltuin is een 'sociale onderneming in groen'. Mensen die vrijwillig op de biologische voedseltuin komen werken leven rond het sociale minimum. Ze delen in de oogst die wordt afgezet via lokale kanalen of via sociale restaurants. Het bestuur beoogt dat 200 mensen twee dagdelen per week tijdsbesteding vinden in de productie van hun eigen voedsel.

Haalbaarheid toetsen

Het bestuur van de Stichting Moestuin Projecten wil het idee voedseltuin verder uitwerken en de haalbaarheid toetsen aan de hand van de volgende vragen:

1. Is het moestuinconcept uitrolbaar en/of aanpasbaar in de richting van een voedseltuin? Wat zijn de succesfactoren en de bedreigingen?
2. Wat zijn de verschillen in investeringen en in exploitatie tussen het Moestuinconcept en een voedseltuin?
3. Zijn condities voor een voedseltuin in de provincie Utrecht aanwezig? Wat moet er gebeuren om die condities te creëren?

Het haalbaarheidsonderzoek is uitgevoerd rondom op drie kernthema's: economische aspecten, sociale aspecten en condities.

Economische aspecten

Omdat nog geen concrete locatie voor de voedseltuin voorhanden is, heeft de opzet en inrichting van de huidige moestuin model gestaan voor de inrichting van de voedseltuin. Teeltplan, afzetmogelijkheden en opbrengsten van de producten van de voedseltuin zijn identiek verondersteld aan die van de huidige moestuin. Op basis van de noodzakelijke investeringen en kosten en rekening houdend met inkomstendervingen omdat 200 vrijwilligers wekelijks delen in de oogst, is berekend dat de voedseltuin minimaal 6 hectare groot moet zijn.

Streven is dat de voedseltuin na 5 jaar volledig optimaal en budgetneutraal wordt geëxploiteerd. De exploitatieverliezen in de aanloopjaren bedragen in totaal een kleine € 230.000. Daarnaast is een bedrag van € 220.000 nodig voor het realiseren van investeringen in gebouwen en mechanisatie. Bovendien vormen van jaar tot jaar fluctuerende opbrengsten (volume, kwaliteit) en opbrengstprijzen een risico voor de hoogte van het exploitatieresultaat. Opbrengsten van een voedseltuin in de vorm van de bijdragen aan vermindering van CO₂-emissie door lokale productie (local for local), verbetering van de voedingstoestand onder vrijwilligers en versterken van de sociale cohesie zijn niet in de economische waardering opgenomen.

Sociale haalbaarheid

De voedseltuin is bedoeld voor mensen met een sociaal minimum, een andere groep vrijwilligers dan op de huidige Moestuin werkzaam is. De omvang van de potentiële doelgroep voor de voedseltuin is volgens de Armoedemonitor (2008) 10.000-15.000 personen, waarvan meer dan de helft van niet-westerse afkomst. De samenstelling van de doelgroep is divers en informanten betwijfelen of voldoende mensen te bewegen zijn om als vrijwilliger op de voedseltuin te komen werken bijvoorbeeld omdat ze zich schamen voor hun positie, onvoldoende gemotiveerd zijn om als vrijwilliger op een voedseltuin te werken of geen affiniteit met het telen van voedsel (willen) hebben. Het streven om te komen tot een groep van 200 vrijwilligers die op de tuin werken is ambitieus en zal veel inspanning en tijd vergen. Bovendien leert de ervaring dat het verloop groot is.

Condities

Het onderzoek brengt een aantal punten in beeld waarvoor oplossingen nodig zijn om de voedseltuin zowel in sociaal als economisch opzicht tot een succes te maken:

- Het zeker stellen van voldoende vrijwilligers;
- Het vinden van een geschikte locatie;
- Voorzien in financiële middelen voor investeringen, aanloopkosten en het afdekken van risico's;
- Opzet van de bestuurlijke organisatie.

Zowel bij het vinden van vrijwilligers onder mensen die rond moeten komen van een sociaal minimum als het verkrijgen van een geschikt stuk grond is de medewerking gewenst van een publieke instantie zoals de gemeente, een voorwaarde zonder de welke een en ander niet mogelijk is. Zij heeft contact met de doelgroep en heeft overzicht van beschikbaarheid van potentiële locaties. Een 'social public private partnership' tussen voedseltuin en gemeente is een mogelijkheid dit te borgen. Daarbij brengt de voedseltuin private fondsen in en de gemeente grond en toegang tot de doelgroep.

Haalbaarheid en onzekerheden

Het plan voor het oprichten een biologische voedseltuin wekt bij velen enthousiasme. Voor de exploitatie van deze sociale onderneming waar 200 vrijwilligers kunnen werken is een perceel van minimaal zes hectare nodig. De te werven bedrijfsleiding dient in velerlei opzichten professioneel te zijn (o.a. sociaal, landbouwkundig). Het vinden van een geschikte locatie binnen de stad is een eerste vereiste maar zeer lastig, omdat dit actieve samenwerking vraagt van bestuur met betrokken instanties zoals de gemeente.

Er zijn oplossingen nodig die de haalbaarheid van de sociale onderneming in groen op termijn mede bepalen. De grootste bedreiging is de sociale haalbaarheid. Is er onder de beoogde doelgroep – mensen met een sociaal minimum- voldoende belangstelling om als vrijwilliger op de voedseltuin te werken? Ook de werving en instandhouding van een groep van 200 vrijwilligers vraagt om een structurele samenwerking tussen publieke instanties en de voedseltuin als private organisatie. Tenslotte is een voorziening nodig voor het opvangen van exploitatietekorten in de aanloopjaren en financiële risico's in de exploitatie van de voedseltuin.

Summary

Motivation

Stichting Moestuyn Projecten (the foundation for vegetable garden projects) has been using the Maarschalkerweerd vegetable gardens since 2003 – organically cultivated gardens in Utrecht with a shop and a restaurant. People who are incapacitated for work carry out all kinds of work there under the supervision of professionals. Thanks to the efforts, interest and support of so many people and the cooperation with the care organisation Abrona, the Maarschalkerweerd vegetable garden project has proven to be a great success.

The board of the foundation is considering setting up a new project – *voedseltuin* (food garden) – at another location in or near Utrecht. A food garden is a ‘socially-conscious green enterprise’. People who come to work at the organic food garden as volunteers have very low incomes. They share in the harvest, the remainder of which is also sold through local channels or through socially-conscious restaurants. The aim of the board of the foundation is that 200 people will be able to spend two half-days a week producing their own food.

Testing feasibility

The board of *Stichting Moestuyn Projecten* is keen to further elaborate the idea of the food garden and to test the feasibility using the following questions:

1. Is it possible to roll out the vegetable garden concept and/or can it be modified in the direction of a food garden? What are the success factors and the threats?
2. What are the differences in investments and in operation between the vegetable garden concept and a food garden?
3. Are the right conditions present for a food garden in the province of Utrecht? What needs to happen to create such conditions?

The feasibility study carried out focused on three core themes: economic aspects, social aspects and conditions.

Economic aspects

As there is not yet a definite location available for the food garden, the set-up and layout of the current vegetable garden has acted as the model for the set-up of the food garden. The cultivation plan, sales opportunities and proceeds of the products from the food garden have been assumed to be identical to those of the current vegetable garden. On the basis of the necessary investments and costs, and taking account of the loss of income resulting from 200 volunteers sharing in the weekly harvests, it has been calculated that the food garden must be at least 6 hectares in size. The aim is for the food garden to be operating optimally and to be budget-neutral within five years. The operating losses in the years leading up to the garden’s creation will amount just under €230,000. A further sum of €220,000 is also necessary in order to make investments in buildings and mechanisation. Moreover, fluctuating harvests (in terms of volume and quality) and yield prices from one year to the next form a risk for the level of the operating result. Yields from a food garden in the form of the contribution to the reduction of CO₂ emissions by means of local production (local for local), improvement of the nutritional level of the volunteers and the reinforcement of social cohesion have not been included in the economic evaluation.

Social feasibility

The food garden is intended for people with a very low income. This is a different target group of volunteers from the group currently working at the vegetable garden. According to the 2008 *Armoedemonitor* (poverty monitor), the potential target group for the food garden amounts to between 10,000 and 15,000 people, more than half of whom are of non-Western origin. The composition of the target group is varied, and respondents doubt whether sufficient numbers of people would be interested in volunteering to work in the food garden, for example because they might be ashamed of their position, lack the motivation to do voluntary work in a food garden or have no affinity with cultivating food (and/or do not want to try). The aim of attracting a group of 200 volunteers to work in the garden is ambitious and will cost a great deal of time and effort. Experience has also taught us to expect a high turnover of volunteers.

Conditions

The research highlights a number of points for which solutions are required to make the food garden a success both in social and economic terms:

- Ensuring sufficient volunteers.
- Finding a suitable location.
- Providing financial means for investment, initial costs and covering risks.
- Setting up the administrative organisation.

Both finding volunteers in a group of people who have to make ends meet on a very low income and obtaining a suitable piece of land can be facilitated by the cooperation of a public-sector body such as the municipal council. Without such cooperation, a number of things would simply not be possible. Such public-sector bodies have contact with the target group and have an overview of the availability of potential locations. A 'social public private partnership' between the food garden and the municipal council is one possible way of securing this. The food garden also brings in private funding while the municipal council contributes land and access to the target group.

Feasibility and uncertainties

Many people are enthusiastic about the plan for the set-up of an organic food garden. A plot of at least six hectares is required for the operation of this social enterprise providing voluntary work for 200 people. The management (yet to be recruited) must be professional in a variety of ways (including social skills and agricultural knowledge). Finding a suitable location within the city boundaries is a primary requirement but a difficult one to fulfil, as this requires active cooperation between the board and bodies such as the municipal council.

Solutions are required which jointly determine the feasibility of the 'social green enterprise' in the longer term. The main threat is the social feasibility. Is there sufficient interest among the intended target group – people on a very low income – to work as a volunteer on the food garden? The recruitment and maintenance of a group of 200 volunteers also requires structural cooperation between public-sector bodies and the food garden as a private organisation. Lastly, an arrangement is required to cushion any operating shortfalls in the years leading up to the garden's creation and to cover any financial risks in the operation of the food garden.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De stichting Moestuin Projecten exploiteert aan de Zuidoostkant van Utrecht, in een bocht van de Kromme Rijn en in de nabijheid van het stadion van FC Utrecht een tuin, een winkel en een lunchcafé op biologische basis (SKAL gecertificeerd). De tuin omvat 3 hectare waarvan 2 hectare vollegrondstuinbouw, fruitteelt en enkele koude kassen. De Stichting bewaakt het concept, huurt de grond van de gemeente Utrecht en heeft het opstalrecht van de gebouwen. De tuin levert producten aan de eigen winkel, Grand Restaurant Karel V en aan een vaste afnemer, een groene winkel in de stad. Productie die eventueel over is wordt geleverd aan de groothandel voor de horeca. Alle werkzaamheden die hieruit voortvloeien worden zoveel mogelijk door de doelgroep – mensen met een arbeidshandicap – gedaan.

De Moestuin gaat uit van een breed sociaal pakket waarbij eigen voedselproductie een centrale rol speelt en bijdraagt aan de economische haalbaarheid van het project.

De dagelijkse bedrijfsvoering van tuin, winkel en lunchcafé is in handen van enkele professionele krachten die in dienst zijn van zorgverlener Abrona. Per week komen ongeveer 70 personen uit een van de doelgroepen op de tuin voor dagbesteding of arbeidsintegratie. Door de vele inspanningen van onder andere vrijwilligers, betaalde krachten en de vele sponsors is de Moestuin in 6 jaar tijd uitgegroeid tot een zich zelf bedruipende professionele not-for-profit organisatie met een uitgesproken en brede maatschappelijke functie. De stichting heeft de Moestuin als project ontwikkeld. Qua opzet past Moestuin Maarschalkerweerd bij concepten van stadslandbouw of urban farming en local for local.

Stichting Moestuin Projecten Maarschalkerweerd is een particuliere stichting die in 1998 is opgericht. De stichting heeft drie doelen:

1. het bieden van werk en scholing aan werkzoekenden, in het bijzonder aan mensen met een handicap;
2. het biologisch telen van gewassen en in stand houden van oude rassen;
3. het organiseren van educatieve activiteiten.

Deze doelen worden bereikt door het exploiteren van een biologische tuin (sinds 2003) in combinatie met een winkel en een lunchcafé (sinds najaar 2007). Sinds 2006 werkt de Moestuin Maarschalkerweerd samen met zorgorganisatie Abrona. Stichting Abrona draagt zorg voor dagbesteding en arbeidsintegratie en exploiteert in feite het project dat door Stichting Moestuin Projecten Maarschalkerweerd is gerealiseerd. De samenwerking tussen beide stichtingen is vastgelegd in een overeenkomst (Moestuin Maarschalkerweerd, 2008).

Veel Utrechters kennen de Moestuin en vele sponsors tonen hun sympathie via ondersteuning. Moestuin Maarschalkerweerd kan als succesvol betiteld worden.

Van voedselbank naar voedseltuin

De voedselbanken maken ook in Nederland een opmars door, mede omdat het weggeven van restpartijen populair werd. Ook het uitkomen voor eigen armoede, met minder persoonlijk gezichtsverlies, versterkt dit proces. Voedselbanken verdelen de restpartijen onder mensen die geen mogelijkheden zien om hun eigen voedsel volledig te betalen. Binnen de beperkte mogelijkheden tracht men voor zover mogelijk een gezond, smaakvol en gevarieerd voedselpakket aan te bieden. Eko-keur of herkomst van het voedsel zijn daarbij secundair. Alternatief voor de voedselbank is een voedseltuin, een organisatie die mensen in de gelegenheid stelt gezamenlijk iets tot stand te brengen en te participeren in de oogst.

Nieuw project

Het bestuur van de Stichting Moestuinprojecten overweegt nu de opzet van een nieuw project op een andere locatie. De gedachte is in dit project het concept van de huidige Moestuin Maarschalkerweerd te ontwikkelen in de richting van de voedseltuin. Ook op de voedseltuin zal de productie op biologische basis (SKAL) plaatsvinden.

Daartoe uitgedaagd formuleert het bestuur de doelstelling als volgt. Over 3 jaar, of zoveel eerder als mogelijk, is er een plek in de directe omgeving van een stad, bij voorkeur Utrecht, waar circa 200 mensen 2 dagen per week tijdsbesteding vinden in de productie van hun eigen voedsel.

De voedseltuin is een organisatie die mensen uit de doelgroep in de gelegenheid stelt voedsel voor eigen consumptie te verbouwen. Deze “sociale onderneming in groen” biedt scholing en arbeidsintegratie voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt. Mensen met een sociaal-economische problematiek, met name allochtonen, worden hiervoor gericht uitgenodigd. Qua opzet ligt het concept tussen een volkstuin en een professionele tuinderij. Mensen die op de voedseltuin komen werken leven rond het financiële minimum. Ze delen in de oogst die wordt afgezet via lokale kanalen of via sociale restaurants.

1.2 Probleemstelling

Het bestuur van de Stichting Moestuin Projecten heeft de volgende vragen:

1. Is het moestuinconcept uitrolbaar en/of aanpasbaar in de richting van een voedseltuin? Wat zijn de succesfactoren en de bedreigingen?
2. Wat zijn de verschillen in investeringen en in exploitatie tussen het Moestuinconcept en een voedseltuin?
3. Zijn condities voor een voedseltuin in de provincie Utrecht aanwezig? Wat moet er gebeuren om die condities te creëren?

1.3 Doelstelling

Het bestuur wil het concept ‘Voedseltuin’ verder uitwerken in een haalbaarheidsonderzoek waarbinnen bovenstaande vragen de kern vormen.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 van dit rapport beschrijft de aanpak van het onderzoek. Het volgende hoofdstuk geeft een overzicht van de diverse voor de voedseltuin relevante achtergronden en initiatieven. De volgende drie hoofdstukken vormen de kern van het onderzoek. Achtereenvolgens komen de economische haalbaarheid (profit), de sociale haalbaarheid (people) en de randvoorwaarden qua locatie (planet) aan de orde. Hoofdstuk 7 gaat in op de mogelijkheden en het laatste hoofdstuk (8) komen de conclusies en aanbevelingen aan de orde.

Inspirerende voorbeelden

Tijdens het onderzoek naar de haalbaarheid van een voedseltuin passeerden diverse inspirerende of aan een voedseltuin liërende initiatieven de revue. Een aantal van deze voorbeelden zijn ter illustratie her en der in dit rapport opgenomen.

Voedselbanken

In de praktijk blijkt dat voedselbanken te weinig verse groenten ontvangen of beschikbaar hebben om de voedselpakketten wekelijks aan te vullen met een redelijke portie verse producten. Dit leidt er toe dat sommige voedselbanken eigen verse groenten en aardappelen gaan verbouwen. De stichting Voedselbank Gooi & Omstreken heeft als oplossing twee tuinen gehuurd op het complex van de Volkstuinvereniging Huizen. Hierop verbouwen vrijwilligers groenten en aardappelen. Voorlopig gaat het om een proef van een jaar, maar als het project aanslaat wil de voedselbank haar activiteiten uitbouwen (Gooi- en Eemlander, 2009).

2 Werkwijze

2.1 Vooronderzoek

Voorafgaand aan het onderzoek heeft een groep van zes studenten van Academic Consultancy Training van Wageningen University (ACT) in juni 2009 in het kader van hun masteropleiding een vooronderzoek uitgevoerd. Deze internationale groep kreeg de opdracht om wereldwijd voorbeelden te verzamelen die inspirerend zouden kunnen zijn bij de verdere uitwerking van het idee voedseltuin. Zij verzamelden een scala aan zeer nuttige ideeën waarbij sociale, milieu- en teelttechnische aspecten en omgevingsfactoren in ogenschouw zijn genomen.

Voedseltuin

In Rotterdam loopt een initiatief om vlak naast een voedselbank een voedseltuin op te zetten geheel in permacultuur¹. Op de voedseltuin kunnen klanten van de voedselbank onder begeleiding meehelpen. De bedoeling is dat de producten van deze tuin gratis aan de voedselbank worden geleverd.

2.2 Onderzoek

Het onderzoek is opgebouwd rondom drie kernthema's: economische aspecten, sociale aspecten en condities. Alle onderdelen zijn uitgewerkt via desk research in combinatie met interviews. Voor de economische analyse zijn o.a. gegevens verkregen van de Moestuin Maarschalkerweerd. Tijdens het onderzoek zijn ook contacten ontstaan met soortgelijke initiatieven buiten Utrecht zoals in Rotterdam waar een alternatief voor een voedseltuin wordt ontwikkeld waarbij samenwerking tussen voedselbank en voedseltuin centraal staat.

2.2.1 Bijeenkomsten

Op de Moestuin Maarschalkerweerd vonden drie avondbijeenkomsten plaats met de begeleidingscommissie. Tijdens de eerste bijeenkomst kwamen het plan van aanpak en de resultaten van het vooronderzoek van de ACT-studenten en het onderzoekskader aan de orde. Het plan van aanpak werd besproken waarbij de definiëring van de doelgroep voor de voedseltuin werd aangescherpt: mensen met een laag inkomen.

Tijdens de tweede bijeenkomst zijn de tussenresultaten gepresenteerd, bediscussieerd en werden tips gegeven die handig bleken bij de verdere uitwerking van het onderzoek. In de derde bijeenkomst is de conceptrapportage besproken.

2.2.2 Presentaties

Begin december 2009 werd het idee voedseltuin gepresenteerd tijdens een symposiummiddag georganiseerd door Stichting Aarde en Milieucentrum Utrecht. De organisatoren van deze middag beogen via het creëren van een platform van diverse Utrechtse stadlandbouwinitiatieven een stimulans te bieden aan 'Groeikrachtwijken': samen werken aan voedselproductie en buurtmoestuinen in de gemeente Utrecht. De presentatie over de voedseltuin viel in de categorie nieuwe, innovatieve ideeën.

Krachtwijken

Bij de oprichting van het stimuleringsfonds Volkstuinen in steden gaf toenmalig minister Ellen Vogelaar aan dat volkstuinen een belangrijke rol spelen bij de integratie van allochtonen: integratie door middel van een volkstuin (de volkstuin als ontmoetingsplaats).

In de gemeente Utrecht wordt invulling gegeven aan het initiatief Groeikrachtwijken. Centraal thema is samen werken aan voedselproductie en buurtmoestuinen in de gemeente Utrecht.

¹ Permacultuur beoogt samenwerking tussen de mens en haar omliggende natuur gericht op een langetermijnoverleving van beide. Permacultuur is als ontwerpsysteem verder doorgevoerd dan biologische landbouw: men ontwerpt de natuur letterlijk om de mens heen met de strekte en veerkracht van een ecosysteem. In de praktijk is permacultuur gericht op zelfvoorzienende landbouw en niet op productielandbouw zoals de biologische en gangbare landbouw.

Teelten onder glas op de Moestuin.

3 Kader en positionering

3.1 Kader

Het idee voedseltuin is een nieuw initiatief dat zich beweegt tussen voedselbank en moestuin en raakvlakken heeft met zorglandbouw en stadslandbouw. Naast het verbouwen van gewassen zijn er tal van redenen om de stadsbevolking bij een lokaal initiatief zoals de voedseltuin te betrekken: educatie, voedselzekerheid en voedselveiligheid. In dit hoofdstuk wordt binnen dit kader de positie van een voedseltuin uitgewerkt.

3.1.1 Stadslandbouw

Stadslandbouw kan worden gedefinieerd als het produceren van voedsel en groen in, om en voor de stad. Stadslandbouw verbindt agrarische voedselproductie en stedelijke behoefte aan zorg, recreatie, het verwerken van afval of het beheren van (stedelijk) groen. Zo draagt stadslandbouw bij aan een efficiënter ruimtegebruik.

Stadslandbouw kent vele vormen, zowel geografisch als qua schaal en professionaliteit. Stadslandbouw omvat vaak een hele range van stedelijke voedselproductie: van balkon-, gevel- of daktuin en groene daken in de binnenstad, via volkstuinten tot professionele stedelijke voedselproductie en -verwerking aan de rand van de stad. Iedere verschijningsvorm verdient zijn eigen plek in de stad en kan bijdragen aan een duurzame en leefbare stad (WUR, 2009).

Stadslandbouw heeft bovendien ook een sterke sociale functie in zich. Het is een middel om met elkaar te communiceren en om mensen via de productie van eigen voedsel met elkaar en met landbouw en voedsel te verbinden, bijvoorbeeld via buurtmoestuinen.

Moestuin Maarschalkerweerd en buurtmoestuinen (Delft, Dordrecht, Amsterdam) zijn mooie en succesvolle voorbeelden van stadslandbouw waarbij ook het sociale aspect is ingevuld. Het initiatief van een voedseltuin valt onder stadslandbouw.

Moestuin voor de hele buurt

Een aantal buurtbewoners in Delft wilde een moestuin beginnen. Het moest een gezamenlijke tuin worden voor de hele wijk. In de tuin zouden verschillende groepen mensen met verschillende nationaliteiten elkaar kunnen ontmoeten. De buurtbewoners stapten met hun plan naar de gemeente. De gemeente Delft vond het een goed plan en gaf de bewoners een stuk grond voor hun moestuin. De tuin in Delft is een succes. De bewoners voelen zich samen verantwoordelijk voor de moestuin. Iedereen helpt mee met het onderhoud. De moestuin is een echte ontmoetingsplek geworden voor de hele buurt.

3.1.2 Zorglandbouw

Zorglandbouw omvat alle vormen van landbouw in het landelijk gebied die gericht worden gebruikt ter bevordering van het welzijn van mensen (zoals sociale inclusie, arbeidsrehabilitatie, educatie, therapie, enzovoort). De vormen zijn divers en sterk afhankelijk van cultuur of tradities van de regio (Blom en Hassink, 2008). Centraal staan de zorg voor landbouw én patiënt. Zorgboerderijen waarvan er inmiddels bijna 1.100 zijn, bieden mensen met een zorgvraag een passende dagbesteding en/of ze kunnen meewerken. Er zijn zelfstandige boerderijen en instellingsboerderijen. Bij een zelfstandige boerderij is de boerderij eigendom van het agrarische gezin en bij instellingsboerderijen is de boerderij eigendom van een (zorg)instelling. Ook zijn er tussenvarianten waarbij een zorginstelling een overeenkomst heeft afgesloten met een boerengezin of stichting zoals Maarschalkerweerd. Moestuin Maarschalkerweerd is een voorbeeld van een tuin waar zorglandbouw centraal staat.

3.1.3 Voedselbank

Een voedselbank is een liefdadigheidsinstelling die kosteloos levensmiddelen verstrekt aan hen die financieel niet of nauwelijks in staat zijn om in hun levensonderhoud te voorzien. Voedselbanken ontstonden in de jaren '70 in Amerika en werden via Frankrijk in 1984 geïntroduceerd in Europa. Doelstelling van voedselbanken is enerzijds verspilling van voedingswaren te voorkomen, anderzijds armoede te bestrijden. De Nederlandse organisatie beschrijft haar uitgangspunten als volgt:

- Tegengaan van verspilling van levensmiddelen;
- Tegengaan van armoede;
- Geen mensen in loondienst, 100% vrijwilligers;
- Er worden geen levensmiddelen ingekocht of verkocht.

Voedselbanken zijn soms particulier initiatief, soms een initiatief van politieke partijen of kerken. Sommige voedselbanken ontvangen subsidie, andere niet. De producten die voedselbanken gratis krijgen van bedrijven uit de levensmiddelenbranche worden verstrekt conform de eisen van de Warenwet.

De doelgroep van de voedselbanken bestaat uit mensen die in een schuldsaneringstraject zitten. Zij ontvangen de noodhulp gekoppeld aan een maximale periode van schuldsanering: 3 jaar. Sommige voedselbanken bieden mensen mogelijkheden voor sociaal contact en voor administratieve ondersteuning bij de schuldsanering. Aanmelding vindt plaats via hulpverlenende instanties (maatschappelijk werk, specialistische thuiszorg, diaconie, Riagg, vluchtelingen hulp, etc.) op basis van criteria van de Voedselbank (o.a. besteedbaar inkomen). Particulieren kunnen zich niet rechtstreeks tot de Voedselbank wenden.

In Nederland zijn er anno 2009 circa 110 voedselbanken. De Stichting Voedselbanken is lid van de Europese organisatie Fédération Européenne des Banques Alimentaires (www.eurofoodbank.org).

3.1.4 Volkstuinen (Zeevat, 2001)

Ten tijde van de industriële revolutie werd aan industriearbeiders de gelegenheid gegeven om door het verbouwen van groenten hun leefomstandigheden enigszins te verlichten. De eerste volkstuinen waren van charitatieve aard en hadden geen ander doel dan het ondersteunen van de meest arme bevolkingsgroepen.

Voorlopers van volkstuinen zijn 'arbeiderstuinen' die zijn bedoeld ter bestrijding van armoede. De verhuur van tuingrond bleef lange tijd een particulier initiatief. Zo waren de tuinen van de Nederlandse Spoorwegen (NS) in eerste instantie bedoeld voor haar eigen personeel als aanvulling op hun loon. Daarnaast was de uitgifte van spoortuintjes voor de NS voordelig omdat ze zodoende geen onderhoudskosten aan deze grond hadden. De tuinen langs het spoor waren bedoeld als moestuin. Vanwege uitbreiding van het spoorwegnet en veiligheid is de NS bezig om een groot deel van de moestuinen af te stoten.

Het einde van de arbeiderstuin van de charitatieve soort werd ingeluid door de opkomst van door volktuinders zelf opgerichte verenigingen en het ontstaan van wettelijke regelingen op het gebied van volkstuinen aan het begin van de 20-ste eeuw. 'Volkstuinen' en 'arbeiderstuinen' bestonden in die periode naast elkaar. Volkstuinen stonden voor ontspanning en genieten van de zon, licht en lucht als tegenhanger van het stadsleven. Het onderscheid tussen de utilitaire tuin of nutstuin (voedselvoorziening) en de recreatieve tuin (vrijtijdsbesteding) begint zich dan af te tekenen.

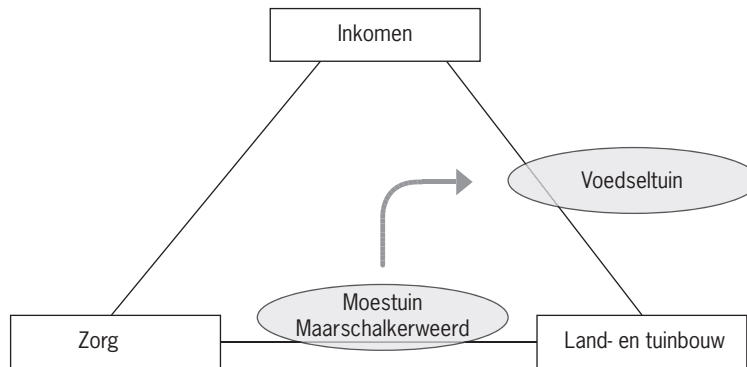
Gedurende de twee Wereldoorlogen maakten gemeenten, mede op aandrang van de regering, grond vrij voor voedselvoorziening. Na de oorlog, nam het directe voedselgebrek af. Genoemde tuinen, kregen een ander karakter: de recreatieve tuin begint de utilitaire tuin ('nutstuin') te verdringen.

In de jaren vijftig kregen volkstuincomplexen een plaats in bestemmingsplannen van gemeenten. De opslagschuurtjes werden geleidelijk aan een verblijfplaats waar vanaf de jaren zeventig op sommige complexen ook overnacht mocht worden. De huisjes en tuinen werden steeds luxer en de volkstuin werd een moderne en verantwoorde vrijetijdsbesteding voor het hele gezin. Een deel van de groentetuinen werden ingericht als een moderne tuin met bloemen. Tegenwoordig hebben deze complexen veelal een parkachtig karakter. In toenemende mate hebben ze een ecologische, recreatieve en sociale functie voor de omringende wijk. De laatste jaren neemt het aantal mensen die van origine afkomstig zijn uit een andere dan de Nederlandse cultuur met een volkstuin toe. Zij willen veelal een ouderwetse 'nutstuin' om groenten te verbouwen. Volkstuinen bieden de mogelijkheid om velerlei sociale contacten te leggen, bijvoorbeeld tussen volktuinders onderling of in verenigingsverband.

3.2 Positionering: van moestuin naar voedseltuin

Een voedseltuin is duidelijk anders dan een moestuin zoals bijvoorbeeld Moestuin Maarschalkerweerd. Op een voedseltuin is sprake van minder productiedwang dan op een professionele tuinderij en minder mogelijkheden voor recreatie zoals op een volkstuin.

Zoals in figuur 3.1 is weergegeven richt de Moestuin zich vooral op de verbinding tussen landbouw en zorg terwijl een voedseltuin gericht is op een andere sociale groep die gepositioneerd is op de verbindingslijn tussen inkomen/arbeid en landbouw.

Figuur 3.1 Positionering van Moestuin Maarschalkerweerd en initiatief Voedseltuin
 Inspiratiebron: Blom en Hassink, 2008.

Zowel Moestuin Maarschalkerweerd als een voedseltuin stellen de sociale component 'zorg en welzijn' centraal; landbouw is daarbij een ondersteunend middel en geen hoofddoel, vergelijkbaar met bijvoorbeeld een sociale werkplaats.

In figuur 3.2 is de voedseltuin gepositioneerd ten opzichte van de voedselbank, zorgboerderij en volkstuin.

	Individu	Collectief
Voedsel	Voedselbank <ul style="list-style-type: none"> • Food • Schuldsanering; max. 3 jaar • Verspilling en armoede • Liberale charitativiteit 	Volkstuin/Buurtmoestuin <ul style="list-style-type: none"> • Eigen voedselvoorziening • Hobby en recreatie • Vereniging
Zorg	Zorgboerderij <ul style="list-style-type: none"> • Individuele zorg • Landbouwbedrijf • Profit 	Voedseltuin <ul style="list-style-type: none"> • Sociale onderneming • Sociale karakter • Beloning in 'producten' • Kringloopgedachte

Figuur 3.2 Positionering voedseltuin.

3.3 Stadslandbouwnetwerken

De inspirerende voorbeelden in dit rapport maken zichtbaar dat er steeds meer initiatieven zijn van lokale vormen van voedselproductie die onderlinge afstemming behoeven. In en om steeds meer grote steden zoals Rotterdam, Amsterdam, Den Haag en Utrecht ontstaan netwerken die draagvlak willen creëren voor stadslandbouw. Zij willen stadslandbouw onder de aandacht brengen van burger en politiek en de positie ervan verstevigen door lokale initiatieven te verbinden. Het ontstaan van stadslandbouwnetwerken toont dat de behoefte er is aan georganiseerde aansturing om gelijke initiatieven af te stemmen.

Amsterdam

Proeftuin Amsterdam staat voor gezonder en duurzamer eten in de metropoolregio Amsterdam. Proeftuin Amsterdam bundelt, verbindt en versterkt initiatieven van bedrijven, organisaties en andere partijen op het gebied van duurzaam en gezond voedsel uit de regio.

Het gaat bij Proeftuin Amsterdam om samen genieten van gezond en lekker eten en om de verbetering van de relatie tussen stad en platteland. Aandacht dus voor de gezondheid, voor het milieu en voor lokale producten uit de streek. Agrariërs in de nabijheid van de stad krijgen nieuwe economische perspectieven door de afzet van hun producten en diensten aan stedelingen. Terwijl stedelingen zich bewuster worden van de betekenis van het platteland.

Rotterdam

Eetbaar Rotterdam wil een netwerk organiseren voor stadslandbouw waarin initiatieven elkaar kunnen versterken. Eetbaar Rotterdam stelt zich ten doel de voedselketen weer zichtbaar te maken in de stad. Als voedsel dicht bij huis groeit, krijgen de stadsbewoners de mogelijkheid het voedselproductieproces te zien en te ervaren. De expertisegroep wil op deze manier een bijdrage leveren aan een gezonde en duurzame samenleving.

Utrecht

Lekker Utregs is een initiatief om meer producten uit de regio Utrecht in die regio beschikbaar te maken. Lekker Utregs heeft raakvlakken met de criteria voor 'streekproducten' van Streekkeigen Producten Nederland (SPN), maar legt andere accenten. Deze organisatie beoogt ook het ontwikkelen van een handelscentrum. Lekker Utregs is ook een netwerk. De gemeente Utrecht en de Stichting Aarde en Milieucentrum Utrecht ontplooiën initiatieven voor oprichting van buurtmoestuinen (GroeiKrachtwijken) en om nieuwe initiatieven voor stadslandbouw, zoals de voedseltuin, onder de aandacht te brengen.

Elders

Ook in andere plaatsen en steden zoals Den Haag ('Gezonde Gronden') en Almere worden initiatieven voor stadslandbouw gebundeld.

Food miles

In opdracht van de Brabantse Milieufederatie heeft Wageningen UR medio 2009 een onderzoek verricht om het aantal voedselkilometers in de gemeente Tilburg te reduceren. De effecten van het toepassen van volkstuinen in de gemeente en de huidige voedselconsumptie van inwoners zijn hierin onderzocht. Door grasvelden rondom flatgebouwen en andere gebouwen te gebruiken als volkstuin zijn de bewoners in staat dicht bij huis hun eigen (biologische) voedsel te verbouwen. Volgens het onderzoek kunnen door het toepassen van volkstuinen in woonwijken 5.100 Tilburgers jaarlijks worden voorzien in de voedselconsumptie van aardappelen en groenten en fruit. Het aantal voedselkilometers c.q. de CO₂-uitstoot wordt zodoende verkleind (www.brabantsemilieufederatie.nl.nl). Vergelijkbare initiatieven zijn te vinden in Canada waar organisaties mensen stimuleren zelf in hun eigen, vaak omvangrijke voortuin groenten en fruit te verbouwen.

4 Economische haalbaarheid

4.1 Inleiding

Uitgangspunt is dat de voedseltuin als zelfstandige organisatie gaat draaien (non-profit, zonder structurele subsidies). In dit hoofdstuk wordt nagegaan welke minimale omvang van de voedseltuin daarvoor nodig is. Bepalend voor de omvang en inrichting van een voedseltuin is te streven naar een budgetneutrale exploitatie, die binnen enkele jaren bereikt moet zijn. Dit betekent dat het verschil tussen opbrengsten en kosten gemiddeld genomen nihil is ofwel dat de opbrengsten voldoende hoog zijn om de kosten te dekken.

4.2 Aanpak

Het initiatief voedseltuin is nieuw. Er is nauwelijks informatie over de opzet, werkwijze en exploitatie van vergelijkbare initiatieven. In dit verband is gebruik gemaakt van de beschikbare informatie, de economische gegevens en ervaringen op Moestuin Maarschalkerweerd.

In een eenvoudig model is een bedrijfseconomische begroting uitgewerkt van opbrengsten en kosten. De opbrengsten per hectare zijn gebaseerd op die van de huidige Moestuin (2008). Ze zijn vergeleken met andere bronnen zoals Kwantitatieve Informatie (KWIN, 2009).

Op basis van de benodigde investeringen, die zijn bepaald in overleg met de bedrijfsleider van de Moestuin, is een begroting van de vaste kosten gemaakt. De minimale omvang van de tuin is via de volgende formule vastgesteld:

$$\text{Aantal hectares} = \text{vaste kosten} / (\text{saldo per ha} - \text{huur per ha})$$

4.3 Uitgangspunten

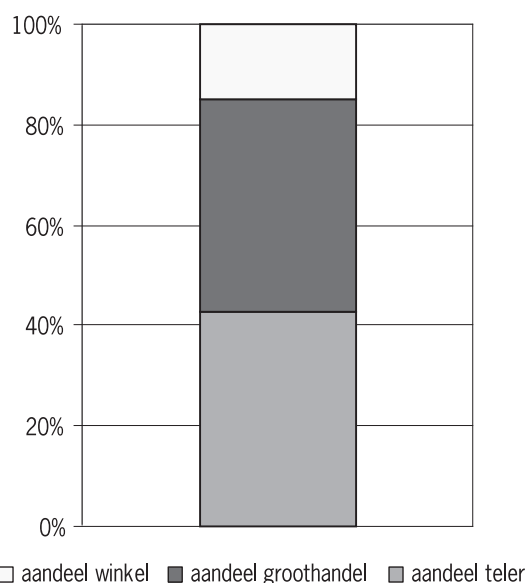
4.3.1 Opbrengsten en saldo

De basis voor de exploitatie van de voedseltuin is het biologische teeltplan. Voor een biologisch bedrijf dient een teeltplanrotatie van 1 op 6 of ruimer aangehouden te worden. Omdat locatie en grondsoort onbekend zijn, is de exacte invulling van het teeltplan nog ongewis en is het teeltplan van de huidige Moestuin als uitgangspunt genomen. Naarmate meer intensieve, hoogsalderende gewassen worden geteeld neemt het rendement toe.

Op basis van normatieve gegevens (KWIN, 2009) levert een 1 op 6 teeltplan met grove groenten, aardappelen en uien een saldo² van € 5.200 per hectare. Met een intensief teeltplan bestaande uit hoogsalderende gewassen, meerdere plantingen binnen het seizoen is een bedrijfssaldo van € 9.000 à € 10.000 per hectare mogelijk. De huidige Moestuin heeft een dergelijk intensief bouwplan aangevuld met vroege teelten in de kas en onder tunnels en overtreft zodoende het genoemde saldo. Voor het opstellen van de begroting zijn de opbrengsten van de Moestuin als uitgangspunt aangehouden.

Producten van de voedseltuin kunnen via verschillende kanalen worden verkocht: aan de groothandel, aan de retail of via de eigen winkel. Bij afzet aan de groot- of tussenhandel ontvangt de voedseltuin een lage opbrengstprijs, de telerprijs. In plaats van de groothandel kan de voedseltuin haar producten ook zelf rechtstreeks aan restaurants en biologische groentewinkels verkopen. In dat geval fungeert de voedseltuin tevens als groothandel en ontvangt een hogere prijs, vergelijkbaar met de prijs die een groothandel ontvangt bij verkoop van producten (de groothandelsprijs). Bij verkoop van de producten via een (eigen) winkel rechtstreeks aan de consument wordt de hoogste prijs gerealiseerd (de consumenten- of winkelprijs). De opbrengstprijzen van de verschillende afzetkanalen komt naar voren in de prijsopbouw van de consumentenprijs die is weergegeven in figuur 4.1.

² Saldo is opbrengsten minus toegerekende kosten.

Figuur 4.1 Opbouw consumentenprijs: aandeel per afzetkanaal.

Moestuin Maarschalkerweerd verkoopt een groot deel van haar productie rechtstreeks aan de consument, winkels en restaurants. Op deze manier realiseert men hogere prijzen c.q. meer marge.

De begroting voor de voedseltuin is voor twee prijsvarianten uitgewerkt:

- afzet aan de biologische groothandel tegen telerprijzen;
- afzet rechtstreeks aan winkels en restaurants tegen groothandelsprijzen.

De verkoop via een eigen winkel geeft weliswaar de hoogste prijzen maar vergt ook extra investeringen (o.a. inrichting en personeel van de winkel). Deze variant wordt in eerste instantie niet bij de voedseltuin voorzien.

Op basis van gegevens van de Moestuin over 2008 zijn de saldi voor beide afzetvarianten vastgesteld (tabel 4.1)

Tabel 4.1 Gemiddeld saldo moestuin: opbrengsten minus toegerekende kosten³ (€ per ha).

	Telerprijs	Groothandelsprijzen
Saldo per ha	11.250	28.750

Bron: Moestuin Maarschalkerweerd

4.3.2 Investerings en vaste kosten

De begroting van de kosten omvat de volgende rubrieken:

- Arbeid
- Grond
- Mechanisatie
- Gebouwen
- Overig

De jaarkosten⁴ van investeringen zijn bepaald op basis van nieuw- of vervangingswaarde.

Professionele bedrijfsleiding

Een belangrijke kostenpost is de professionele bedrijfsleiding en begeleiding van de vrijwilligers. Voor 200 vrijwilligers die wekelijks op de Moestuin werkzaam zijn minimaal 1,5 fte nodig à € 50.000 per jaar. Daarnaast zijn voor het begeleiden van dagelijkse werkzaamheden begeleiders op vrijwillige basis nodig (1 begeleider per 10 vrijwilligers).

³ O.a. zaaizaad, plantmateriaal en bemesting.

⁴ Jaarkosten bestaan uit rente, afschrijving, onderhoud en verzekeringen.

Huurprijs van de grond

De beschikbaarheid van grond in en rond een stad is beperkt. De prijzen zijn er beduidend hoger dan voor grond in landbouwgebieden gebruikelijk is. In en rond steden vormen huurbedragen die verenigingen van volkstuincomplexen aan gemeenten betalen een bruikbare indicator voor de huurprijs. De hoogte van de huurprijs hangt met name samen met:

- de duur van het contract⁵;
- de eventueel aanwezige faciliteiten zoals paden en gebouwen. In de berekeningen wordt verondersteld dat geen gebouwen gehuurd worden.

In de stad Utrecht ligt de huurprijs voor een volkstuincomplex op circa 55 cent per bruto m² (dit is inclusief paden e.d.; bron AVVN ⁶).

Mechanisatie

De huidige Moestuin Maarschalkerweerd kent een zeer bescheiden machine- en werktuigenpark, veelal tweedehands aangeschaft. Voor de voedseltuin is een vergelijkbare eenvoudige werktuigeninventaris aangehouden bestaande uit een trekker, apparatuur voor grondbewerking en beregening (zie bijlage). De investeringen zijn gebaseerd op nieuwwaarde waarvan de jaarkosten zijn afgeleid (KWIN). Voor tuingereedschap is een stelpost opgenomen.

Gebouwen

De gebouwen zijn begroot op wat minimaal nodig is en eenvoudig van opzet. Er is uitgegaan van een eenvoudige schuur gecombineerd met werktuigenberging en een kantine met toiletten voor vrijwilligers. Ook is een bewaarplaats en een kleine koelcel (50 m³) voor tijdelijke opslag van geogoste producten nodig. Verder is een kleine kas (600 m²) en bassin (180 m³) voor opvang van beregeningswater ingecalculeerd.

Overige

Verondersteld is dat kavelpaden en erf in de huurprijs van de grond zijn ingecalculeerd. Voorts is een stelpost van 1.000 euro ingecalculeerd voor verzekeringen; op het bedrijf werken veel vrijwilligers.

Gederfde inkomsten

Gederfde inkomsten wegens het wekelijks weggeven van 200 groentepakketten aan de vrijwilligers zijn begroot op € 30.590 per jaar.

4.4 Resultaten

4.4.1 Omvang

De totale jaarkosten (exclusief grondhuur en inkomstenderving) bedragen € 108.200. In tabel 4.2 is de minimaal benodigde omvang van de voedseltuin weergegeven waarbij de opbrengsten gelijk zijn aan de kosten (winst = nihil).

Tabel 4.2 Minimale omvang van de voedseltuin uitgaande van twee afzetkanalen en verschillende kostenstructuren (in ha netto) bij een huurprijs van € 5.500 per ha.

	Telerprijs	Groothandelsprijzen
Alle kosten inclusief inkomstenderving	24,1	6,0
Alle kosten exclusief inkomstenderving	18,8	4,7
Alleen arbeids- en overige kosten	13,2	3,3

In geval alle kosten door de opbrengsten tegen telerprijzen worden gedekt is een minimale omvang van de voedseltuin van 24 hectare noodzakelijk wat in een stad in feite moeilijk of niet realiseerbaar is.

⁵ Risico is dat een complex voor een beperkt aantal jaren gehuurd kan worden en daarna wordt opgeheven of verplaatst in verband met projecten of bouwactiviteiten.

⁶ De landelijke organisatie voor hobbytuinders in Nederland.

De huidige Moestuin zet het leeuwendeel van de producten rechtstreeks aan enkele winkels en een restaurant af overwegend tegen groothandelsprijzen. In dat geval is een voedseltuin met areaal van minimaal 6 hectare toereikend. Indien alle investeringen gesponsord worden en buiten de jaarkosten vallen dan is minimaal 3,3 hectare nodig mits alle opbrengsten volledig tegen groothandelsprijzen kunnen worden afgezet. Rekening houdend de werkwijze op de huidige Moestuin en uitgaande van de situatie dat alle kosten zonder inkomstenderving via inkomsten worden gedekt dan ligt een areaal van 4 à 5 hectare (4,65 ha netto) het meest voor de hand. In geval 200 vrijwilligers een klein deel van de oogst gratis krijgen komen minder inkomsten binnen (inkomstenderving) en is een grotere oppervlakte van minimaal 6 hectare nodig.

Investerings

De begrote investeringen (op basis van nieuwwaarde) bedragen totaal € 220.200. Voor machines en werktuigen staat een bedrag van € 85.200 en voor gebouwen, een kas en bassin € 135.000. Er is geen rekening gehouden met kavelpaden, erfverharding en -afscheiding en dergelijke.

4.4.2 Exploitatie voedseltuin

Voor de voedseltuin in zijn eenvoudigste opzet is op basis van de beschikbare gegevens, een exploitatiebegroting opgesteld. Deze geeft inzicht in de ontwikkeling van het financiële resultaat (winst en verlies). De omvang van de voedseltuin is gebaseerd op een budgetneutrale exploitatie (break-even) die enkele jaren na de opstart bereikt moet zijn.

Het opstarten en inrichten van een voedseltuin gaat gepaard met voorziene en onvoorziene aanloopproblemen:

- Gedeeltelijke exploitatie van het areaal in de aanloopjaren
In de startjaren zal niet het gehele areaal volledig geëxploiteerd kunnen worden; de organisatie wordt opgebouwd en het werven van vrijwilligers vergt een aantal jaren. Dit heeft effect op de gewaskeuze en de inrichting van het teeltplan. Op een deel van het bedrijf zullen de eerste jaren laagsalderende gewassen geteeld worden. Geleidelijk aan worden steeds meer hoogsalderende gewassen geteeld. Voor het opstellen van de exploitatiebegroting is verondersteld dat de laagsalderende gewassen niet bijdragen in de exploitatie van het bedrijf (saldo 0).
- Aandeel eigen afzet
In de opbouwfase zal wellicht een deel van de productie aan de handel worden verkocht waarbij lagere prijzen worden gerealiseerd (telerprijs). Verondersteld is dat de voedseltuin aanvankelijk de helft en na enkele jaren de gehele opbrengst tegen hogere groothandelsprijzen verkoopt.

Bij een exploitatie die de continuïteit op langere termijn waarborgt moet rekening gehouden worden met alle kosten inclusief de vervanging van gebouwen, machines en werktuigen. Voor de variant met inkomstenderving en afzet tegen groothandelsprijzen (6 ha) is in tabel 4.3 een exploitatiebegroting voor een voedseltuin uitgewerkt.

Tabel 4.3 Exploitatierkening voedseltuin 6 ha.

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5
Uitgangspunten					
Aandeel eigen afzet	50%	60%	70%	85%	100%
Exploitatie: areaalaandeel hoogsalderende gewassen	50%	75%	100%	100%	100%
Opbrengsten					
Opbrengsten verkopen tuin	78.750	12.6000	178.500	194.250	210.000
variabele kosten teelt	18.750	28.125	37.500	37.500	37.500
Saldo	60.000	97.875	141.000	156.750	172.500
gederfde inkomsten groentepakketten	11.471	22.941	30.588	30.588	30.588
Bedrijfssaldo teelt [A]	48.529	74.934	110.412	126.162	141.912
Vaste kosten					
Grond (huur)	33.000	3.3000	33.000	33.000	33.000
Gebouwen	6.954	6.954	6.954	6.954	6.954
Kas (incl. verwarming)	5.892	5.892	5.892	5.892	5.892
Basin	910	910	910	910	910
Bedrijfsleider(s) (fte)	75.000	75.000	75.000	75.000	75.000
	0	0	0	0	
Werktuigen	18.272	18.272	18.272	18.272	18.272
kavelpaden	pm	pm	pm	pm	pm
Verzekeringen	pm	pm	pm	pm	pm
Overig	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Werving /publiciteit	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000
Totale kosten [B]	146.170	146.170	146.170	146.170	146.170
Winst - verlies [A-B]	-97.641	-71.236	-35.758	-20.008	-4.258

Gegeven de uitgangspunten en aannames wordt in jaar 5 'break even' bereikt.

Aannames bij deze exploitatiebegroting zijn:

- Werving van 200 vrijwilligers in 5 jaar: 40 per jaar. Na 5 jaar 'break even' exploitatie;
- Verworven perceel van 6 ha netto is bij aanvang geheel geschikt voor biologische productie (SKAL-gecertificeerd);
- Na 3 jaar is voedseltuin volledig in exploitatie;
- Voor niet meegetelde hectares is het saldo nul;
- Succesvolle eigen afzet: in jaar 1 wordt 50% zelf verkocht en 50% via de groothandel, in 5 jaar worden alle producten zelf verkocht;
- Uitgaven voor werving en publiciteit (€ 5.000) zijn opgenomen voor het werven van voldoende vrijwilligers. Dit bedrag is niet opgenomen bij bepaling van de omvang;
- Bij aangepaste uitgangspunten verandert het resultaat.

Met deze uitgangspunten bedraagt het exploitatietekort in het eerste jaar € 100.000 en neemt af tot 0 in jaar 5. Het tekort over de eerste vijf jaar bedraagt in totaliteit € 229.000. Als de 'break even' sneller wordt bereikt of meer product tegen groothandelsprijzen wordt verkocht is een kleiner exploitatietekort mogelijk.

Naast het exploitatietekort vanwege de opstartperiode is voor de investeringen in mechanisatie en gebouwen minstens € 220.000 nodig. Totaal komt dat gedurende 5 jaar op ca. € 450.000.

Risicoanalyse

De exploitatie van een voedseltuin is niet zonder risico's:

- Omschakelingsperiode biologisch (maximaal 2 jaar)
Biologische bedrijven dienen te beschikken over een SKAL certificering. Als het verworven perceel niet eerder biologisch werd geëxploiteerd wordt een omschakelingsperiode van maximaal 2 jaar voorgeschreven waarbij biologisch geproduceerde producten niet als zijnde biologisch mogen worden verkocht. In geval een omschakelingsperiode van 2 jaar nodig is, is aangenomen dat de opbrengstprijzen gedurende deze periode gemiddeld 25% lager zijn. Het totale tekort komt dan op ruim € 280.000 (i.p.v. 229 k€).
- Fluctuerende opbrengstprijzen (prijsrisico)
Kenmerkend voor de land- en tuinbouw zijn fluctuerende prijzen samenhangend met markt- (aanbod) of weersomstandigheden (productkwaliteit). Fluctuerende prijzen beïnvloeden het exploitatieresultaat wat blijkt uit het effect van een procentuele prijsverandering: bij 1% lagere prijzen wordt het resultaat € 2.100 per jaar lager (bij volledige exploitatie in jaar 5). Bij 5% lagere prijzen loopt dit tekort op tot € 10.500 per jaar. Voor het opvangen van tegenvallende prijzen dient voorzien te zijn in een financiële buffer.
- Opbrengst- en kwaliteitsrisico
Afwijkende productkwaliteit of fluctuerende opbrengsten hebben effect op de financiële opbrengst.
- Het werven, organiseren en begeleiden van een grote groep vrijwilligers betekent naar verwachting een extra belasting voor de bedrijfsleiding van de voedseltuin en heeft nadelige invloed de teelttechnische en verkoopresultaten.

Vrijwilligers

De exploitatiebegroting is mede gebaseerd op de inzet van een groot aantal vrijwilligers welke niet bedrijfseconomisch zijn gewaardeerd. Een voedseltuin is een sociale onderneming waar 200 vrijwilligers 2 dagdelen per week kunnen werken. Per 10 vrijwilligers is een begeleider op vrijwillige basis nodig zodat het totaal gaat om 220 mensen. Zij zijn in velerlei opzicht van grote waarde voor de voedseltuin: zonder deze vrijwilligers is het plan voor deze sociale onderneming onmogelijk realiseerbaar.

In geval 220 mensen gedurende 48 werkweken per jaar gemiddeld 8 uur per week op de voedseltuin werken gaat het om 1.760 uur per week ofwel 82.700 uur per jaar vrijwilligerswerk. Hun inzet gewaardeerd tegen een beloning op basis van minimumuurloon komt op een bedrag van ca. € 672.000 per jaar.

Collectieve tuinen

Een collectieve tuin of *community garden* is een stuk grond dat een groep mensen gezamenlijk aanlegt en beteelt. Een *community garden* kan een publiek of privaat initiatief zijn. Een openbaar park, een hortus of een gezamenlijke moestuin zijn voorbeelden van collectieve tuinen. Soms wordt een collectieve tuin gemeenschappelijk als één geheel aangelegd en onderhouden en in andere gevallen beheert iedere participant individueel zijn eigen deel. Ook mengvormen zijn mogelijk. In dichtbevolkte regio's met gebrek aan tuinen voorzien collectieve tuinen in een behoefte.

4.5 Discussie

Sponsoring, zelfwerkzaamheid en investeren in tweedehands materiaal

In de begroting zijn investeringen gewaardeerd tegen aanschaf op basis van nieuwwaarde. De opzet van de Moestuin (en de beoogde voedseltuin) is een bijzondere. Via sponsoring, aanschaf van tweedehands werktuigen, eigen aanleg van bijvoorbeeld een bassin etc. weet men een zeer laag kostenniveau te realiseren plus grote betrokkenheid van diverse partijen. Het levert een positieve bijdrage aan het resultaat zodat deze formule ook op de voedseltuin moet worden gehanteerd.

Hoge inkomsten nodig

Een voorwaarde is dat hoge inkomsten worden gerealiseerd of via andere wegen inkomsten worden verkregen. In dat geval kan de omvang van de voedseltuin beperkt gehouden worden. Een beperkte omvang biedt ook meer mogelijkheden voor een locatie in of rondom de stad (dichtbij afnemers, sympathisanten, kleine afstand voor vrijwilligers).

Extensiever teeltplan

Voor de begroting is uitgegaan van een intensief teeltplan zoals op de huidige moestuin gebruikelijk. Een teeltplan met een substantieel aandeel grove groenten zoals aardappelen en uien geeft lagere opbrengsten en vereist extra investeringen in apparatuur en bewaarplaats. Een dergelijke keuze ligt niet voor de hand en vergt een groter areaal.

Vrijwilligers delen in de oogst

Het voedselpakket voor de vrijwilligers is niet als uitgangspunt genomen voor inrichting van het teeltplan: voor 2,5 kg aardappelen per persoon is al 1,3 ha nodig. Ook worden bij de inrichting van de voedseltuin geen hardfruit teelten opgenomen. Het vergt een meerjarige investering voordat een boomgaard productief is; bovendien valt een boomgaard buiten de voor groenten noodzakelijke rotatie. Een klein areaal bessen en aardbeien kunnen onderdeel zijn van het teeltplan; dit vergt weinig areaal.

Kleinere locatie

In geval een kleinere locatie beschikbaar is zijn structureel extra inkomsten nodig.

Lagere huurprijs

In de berekeningen is uitgegaan van een huurprijs van 55 cent per m². Een lagere huurprijs heeft een beperkt effect op de omvang van het areaal. Hoewel bij een sociale onderneming alle beetjes helpen, is zonder huur nog altijd een voedseltuin met de omvang van 3,75 ha nodig (i.p.v. 4,65 ha).

Overige opbrengsten

Een voedseltuin heeft als sociale onderneming een aantal gunstige neveneffecten die niet als opbrengsten in de exploitatiebegroting zijn opgenomen maar leiden tot maatschappelijke voordelen zoals:

- Lokale productie en consumptie van voedselproducten minimaliseert transport(afstanden) wat een gunstig effect heeft op vermeden CO₂-emissie⁷. De voedseltuin produceert voor lokale afzet, stimuleert mensen lokale producten te consumeren en minimaliseert zodoende transportafstanden en CO₂-emissie;
- De doelgroep deelt in de oogst van de voedseltuin en ontvangt gezonde, onbespoten groenten voor eigen consumptie. De voedseltuin levert zodoende een positieve bijdrage ter verbetering van de voedingstoestand van de doelgroep;
- Sociale cohesie. Op de voedseltuin komen en werken veel mensen uit de stad Utrecht; het wordt een ontmoetingsplek waar mensen de mogelijkheid hebben elkaar te ontmoeten en gezamenlijk iets voort te brengen.

Leeuwarden akkoord met tuinen tegen depressie

De gemeenteraad van Leeuwarden is akkoord met de komst van volkstuinten die een helende werking zouden hebben op mensen met depressieve klachten. „Mensen met een volkstuin zijn gezonder. Ze gaan er op de fiets naar toe, zijn tussen het groen bezig en eten gezonde groenten”. De gezonde volkstuin worden aangelegd in de wijk Heechterp-Schieringen in de Friese hoofdstad. De wijk behoort tot de zogenoemde Vogelaarwijken, achterstandsbuurtten die met geld van minister Ella Vogelaar moeten uitgroeien tot 'prachtwijken'. 18 december 2007

4.6 Conclusies

De economische verkenning levert als belangrijkste conclusies:

- Voor de voedseltuin moet gezocht worden naar een perceel van ten minste 6 hectare (excl. paden, parkeerplaats en erf).
- Bij afzet van producten tegen lagere (teler)prijzen moet de voedseltuin een grotere omvang krijgen: circa 25 ha. Een bedrijf met een dergelijke omvang wordt voor een voedseltuin te grootschalig en is in of in de directe nabijheid van de stad Utrecht waarschijnlijk zeer moeilijk te vinden.

⁷ Mits niet iedereen met de auto naar het complex komt.

- Een intensief teeltplan met hoogsalderende gewassen, waaronder vroege teelten is een voorwaarde (fijne groenten, kruiden en zacht fruit) voor een beperkte omvang;
- Extra inkomsten en lagere kosten zijn noodzakelijk voor een rendabele exploitatie van een kleinere voedseltuin. Mogelijkheden zijn:
 - Sponsoring van vaste kosten;
 - Opteren voor afzetkanalen waar een hogere prijs verkregen wordt;
 - Waarde toevoegen (value adding);
 - Andere inkomsten genereren.
- De voedseltuin is bovenal een sociale onderneming die bovenop de budgetneutrale exploitatie een positieve bijdrage levert aan lokale voedselproductie, beperking van CO₂-emissies, gezond voedselpakket, gezond eten en de sociale cohesie.

5 Sociale haalbaarheid

5.1 Doelgroep

De voedseltuin richt zich op een andere groep vrijwilligers dan de Moestuin Maarschalkerweerd. De Moestuin biedt vooral arbeidsvreugde (zorg, persoonlijke groei, rehabilitatie) voor cliënten vanuit 16 verwijzende instanties. De financiële bijdragen van deze cliënten via hun persoonsgebonden budget (PGB) dragen bij aan de exploitatie van de Moestuin. De gebruikers van de voedseltuin zijn anders van aard: mensen met een (zeer) laag inkomen die buiten de eigen arbeid, geen middelen inbrengen in de exploitatie van de voedseltuin. Als tegenprestatie delen zij wekelijks in de opbrengst van producten van de tuin⁸. In het kader van een haalbaarheidsonderzoek is inzicht nodig in de omvang en de belangstelling bij de groep van mensen met een laag inkomen (sociaal minimum) om op vrijwillige basis op een voedseltuin te werken (motivatie).

Open toegankelijkheid

Net als bij de Moestuin is de 'open toegankelijkheid voor iedereen' uitgangspunt voor de voedseltuin. Dit houdt in dat naast de beoogde groep ook mensen met bijvoorbeeld een hoger inkomen of een andere zorgbehoefte op de Voedseltuin terecht kunnen en als vrijwilliger aan activiteiten/werkzaamheden kunnen deelnemen (eventueel tegen aangepaste voorwaarden).

5.1.1 Omvang groep potentiële vrijwilligers

De belangrijkste doelgroep voor de voedseltuin zijn mensen met een minimaal inkomen zoals mensen in de bijstand en werkzoekenden. Volgens de 'armoedemonitor 2008' heeft 7% van de huishoudens in de stad Utrecht het wettelijke sociaal minimum inkomen of minder, en heeft 5% van de huishoudens een bijstandsuitkering. Meer dan de helft (60%) van de huishoudens rondom of onder het wettelijk sociaal minimum betreft alleenstaanden, 16% een eenoudergezin en 11% een paar met kinderen.

Tabel 5.1 Aantal huishoudens in de stad Utrecht met een inkomen op het wettelijk sociaal minimum of met een bijstanduitkering.

	2005	2008
Wettelijk sociaal minimum	11.560	10.600
Bijstand	9.595	7.969

Bron: Armoedemonitor 2008.

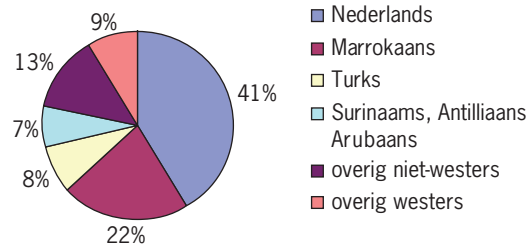
Tussen 2005 en 2008 is het aantal huishoudens met een bijstandsuitkering sterk teruggelopen. Aan de jarenlange daling van het aantal huishoudens met een bijstandsuitkering kwam in de eerste maanden van 2009 een eind. Door de economische crisis zal het aantal huishoudens met een bijstandsuitkering naar verwachting verder toenemen. Ook het aantal werkzoekenden neemt toe en lag in de provincie Utrecht begin 2009 op 26.000 personen.

5.1.2 Samenstelling huishoudens met bijstandsuitkering

De armoedemonitor van de stad Utrecht geeft inzicht in de samenstelling van de groep huishoudens met bijstandsuitkering:

- 87% van de huishoudens heeft een gezinshoofd jonger dan 65 jaar;
- Ruim de helft (56%) van de huishoudens met een bijstandsuitkering zit langer dan 3 jaar in bijstand;
- 43% van alle huishoudens zit langer dan 5 jaar in bijstand;
- Bijna een kwart van de huishoudens met bijstandsuitkering heeft kinderen tot 12 jaar;
- Het aantal huishoudens van 65-plussers met AOW-gat en aanvullende bijstandsuitkering neemt door de vergrijzing langzaam toe;
- Meer dan de helft van de huishoudens met een bijstandsuitkering heeft een niet-westerse afkomst (figuur 5.1).

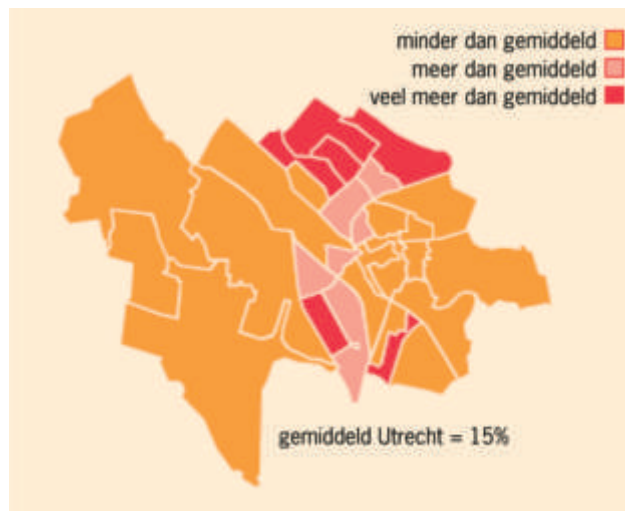
⁸ Een groentepakket voor eigen gebruik/huishouding met producten die de tuin op dat moment biedt.

Figuur 5.1 Utrechtse huishoudens met bijstandsuitkering tot 65 jaar naar etniciteit, 2008.

Buurt

Het aandeel van lage inkomens verschilt ook in Utrecht van wijk tot wijk. De armoedemonitor toont dat er in Utrecht wijken zijn waar huishoudens bovengemiddeld gebruik maken van financiële regelingen (figuur 5.2).

Figuur 5.2 Aandeel huishoudens in Utrecht dat gebruik maakt van financiële regelingen.

De figuur laat de wijken zien waar de potentiële doelgroep voor voedseltuin sterker vertegenwoordigd zijn. Dit inzicht biedt aanknopingspunten voor de locatiekeuze van de voedseltuin.

5.2 Hulpverlening voor de doelgroep

5.2.1 Instanties

De stad Utrecht heeft vele instanties die diverse vormen van hulpverlening bieden aan de mensen met een inkomen rondom het sociale minimum. Gemeentelijke instanties, UWV, re-integratiebureaus, hulpverleningsorganisaties, enz. bekommeren zich over het wel en wee van de doelgroep en hebben er regelmatig contact mee.

U-pas

De gemeente Utrecht en enkele omliggende gemeenten verstrekken een kortingspas (U-pas) aan mensen met een laag inkomen. De U-pas organisatie heeft ongeveer 45.000 cliënten op basis van de norm 125% bijstand. Dit is inclusief mensen die vanwege een onvolledige baan een laag inkomen hebben evenals gezinsleden van mensen met een te laag inkomen zoals kinderen. U-pas bezitters krijgen veelal kortingen op culturele activiteiten, bij verenigingen en dergelijke. Een mogelijkheid is om via de U-pas organisatie de voedseltuin bij potentiële vrijwilligers onder de aandacht te brengen. Bijvoorbeeld als volgt: cliënten die de overeengekomen afspraak om minimaal een dag per week op de voedseltuin nakomen, participeren in de oogst.

Voedselbank

Voedselbank Utrecht werkt wijkgericht via zes uitgifte- of pluspunten waar gratis voedselpakketten worden verstrekt aan mensen die in financiële nood verkeren. Het voedselpakket dient als tijdelijke ondersteuning. Ook verleent de Voedselbank Utrecht sociaal juridische diensten aan de deelnemers die te kampen hebben met financiële of administratieve problemen. De uitgiftepunten fungeren tevens als ontmoetingsplaats.

Voedselbank Utrecht levert wekelijks ongeveer 300 voedselpakketten uit voor circa 700 mensen. De voedselbank Utrecht ontvangt de meeste verse groenten van het hoofdkantoor in Rotterdam, een deel is afkomstig van enkele bedrijven uit de omgeving. Kant-en-klaar verpakte groenten worden nauwelijks aangeboden. De kwaliteit moet goed zijn (o.a. niet rot), voldoen aan voedselkwaliteitseisen en mensen zijn er doorgaans blij mee.

Voedselbanktuinen

Een andere vorm is het fenomeen voedselbanktuinen. De gedachte erachter is om overtollige groenten van volkstuinen af te zetten bij voedselbanken, dan wel groenten te telen voor de voedselbanken. De minder draagkrachtige medemens ontvangt zo een gezonde aanvulling op zijn/haar voedselpakket.

Veel (volks)tuinders houden regelmatig groenten over en geven dit graag weg aan een goed doel: 'wat doen voor anderen die het minder hebben'.

Hobbytuinders van een volkstuinvereniging in Hoorn verzamelen hun overtollige zelfgeteelde groenten in een centrale bak op de tuin die wekelijks door de lokale voedselbank wordt opgehaald (Enkhuizer Courant, 2008). In Zaandam doneren twintig volkstuinders groenten die ze over hebben aan de lokale voedselbank. Meerdere volkstuinverenigingen in Almere maken plannen om groenten te gaan telen voor Voedselloket Almere (VLA), een Almeerse variant op de landelijk Voedselbank (De Almaere, 2009).

Voedselbank Utrecht heeft een samenwerking met een volkstuinencomplex in Leidsche Rijn. Deze volkstuinvereniging heeft een stuk grond beschikbaar gesteld die door eigen volkstuinders wordt bewerkt en met groenten geteeld; de fysieke opbrengst van dit stuk grond gaat geheel naar de voedselbank. Klanten van de voedselbank werken niet op de volkstuin in Leidsche Rijn.

Klanten voor de voedselbank worden aangemeld via een hulpverlenende organisaties zoals maatschappelijk werk, thuiszorg, RIAGG, enzovoort. De toekenning van voedselhulp is gebaseerd op criteria van Voedselbank Nederland waarbij het besteedbaar inkomen een belangrijke graadmeter vormt. Mensen die op de voedselbank zijn aangewezen kampen met schaamte voor het erkennen van armoede en generen zich om hulp te zoeken.

Voedselbanken die voedselpakketten gratis aanbieden hebben te maken met mensen die niet op komen dagen. In hoeverre schaamte hier een rol speelt wordt nog onderzocht. Onder klanten van de voedselbank zal de animo om als vrijwilliger op een voedseltuin te gaan werken volgens inschattingen van informanten gering zijn. Argumenten zijn:

- men zit vaak in een schuldsaneringstraject wat al veel inspanningen vraagt;
- het betreft een echt kwetsbare groep, vooral intellectueel kwetsbaar;
- ze hebben ook andere bezigheden en verplichtingen zoals gezin en (het zoeken van) werk.

5.2.2 Vrijwilligerswerk en vergoeding

Vrijwilligerswerk is onbetaald werk waarvoor men maximaal een onkostenvergoeding krijgt. In principe kan iedereen vrijwilligerswerk doen, ook mensen met een laag inkomen. Mensen kunnen zich als vrijwilliger aanmelden om te kunnen meewerken op de voedseltuin. Voor personen die in de bijstand lopen geldt wel dat zij toestemming moeten vragen aan hun klantmanager van de uitkeringsinstantie want het vrijwilligerswerk moet niet hun re-integratietraject doorkruisen. Het is dus niet vanzelfsprekend dat iedereen toestemming krijgt om als vrijwilliger op de voedseltuin te gaan werken; het wordt per individu bepaald.

Het verstrekken van vergoeding in natura in de vorm van een groentepakket met producten van de voedseltuin aan bijstandgerechtigden vormt volgens de afdeling Sociale Zaken en Werkgelegenheid van de gemeente Utrecht geen enkele belemmering; het zal niet als inkomen in natura op hun bijstandsuitkering worden gekort⁹.

Bijstandgerechtigden die vrijwilligerswerk doen mogen een eventuele onkostenvergoeding tot een beperkt bedrag houden zonder dat hun uitkering in gevaar komt. Als het gaat om vrijwilligerswerk

9 Mededeling M. Otger.

dat de gemeente noodzakelijk vindt voor re-integratie van een bijstandgerechtigde dan mag een persoon per maand max. € 150 vrij ontvangen en per jaar max. € 1.500,-. In alle andere gevallen is de grens van de vrij te laten onkostenvergoeding lager: maximaal € 95,- per maand met een maximum van € 764,- per jaar.

5.2.3 Motivatie en trends

Op basis van de armoedemonitor 2008 en het aantal U-pas deelnemers is aan te nemen dat de potentiële doelgroep 10.000 tot 15.000 personen betreft terwijl de voedseltuin aan maximaal 200 personen werk biedt (= 1,6% van de potentiële doelgroep).

Bepalend voor het welslagen van de voedseltuin is of een groep van 200 mensen met een laag inkomen te enthousiasmeren is en of deze mensen voldoende gemotiveerd zijn om wekelijks als vrijwilliger op de voedseltuin te gaan werken. Meerdere geïnterviewden geven in dit verband aan dat mensen uit lage inkomensgroepen (zoals klanten van de voedselbank) diverse redenen kunnen hebben om niet naar een voedseltuin te komen zoals:

- Schaamte voor het erkennen van armoede;
- Het betreft een zeer kwetsbare groep;
- Afhankelijk van de situatie kan er morele druk zijn: in hoeverre wordt men dan vrijwillig vrijwilliger?

Dit geeft aan dat het niet eenvoudig is om onder mensen met een zeer laag inkomen een groep van 200 vrijwilligers te mobiliseren en de omvang van deze groep in stand te houden. Volgens diverse informanten is het vinden van een groep van 200 vrijwilligers zeer ambitieus. Het betekent tevens dat initiatiefnemers en begeleiders niet te hoge verwachtingen moeten koesteren ten aanzien van het welslagen.

Een maatschappelijke trend is dat de deelname aan vrijwilligerswerk daalt. Uit onderzoek (o.a. Dekker en de Hart, 2009; Klaver et al, 2005) blijkt dat 41% van de autochtonen vrijwilligerswerk doet terwijl dit percentage onder allochtonen lager is en varieert van 15%-25%, afhankelijk van het land van herkomst. Andere bepalende factoren zijn leeftijd, opleiding, omvang van de stad en aard van de instelling. De participatie van vrijwilligers is bij zorg-, jeugd en onderwijs- en godsdienstinstellingen hoog en bij natuurorganisaties zeer laag.

Om een grotere groep cliënten te werven is het wenselijk dat deze vrijwilligers naast het groentepakket een kleine financiële bijdrage kunnen krijgen wat in de verslavingszorg soms gebeurt. Daar blijkt dat het ondanks de financiële vergoeding moeilijk is om langdurig werklozen aan het werk te krijgen.

Het opbouwen van een groep van 200 vrijwilligers vergt tijd. Een deel van hen zal na verloop van tijd gaan afhaken omdat ze het werk op een voedseltuin (te) zwaar vinden^{10 11}. Je houdt dan uiteindelijk minder mensen over: 100 tot misschien 150. Een kleinere groep van 100 mensen per week is beter haalbaar en lijkt realistischer.

De gemeente Utrecht kan voor het werven van vrijwilligers het initiatief voedseltuin bij de doelgroep onder de aandacht brengen, bijvoorbeeld via de U-pas organisatie. Ook kan samenwerking gezocht worden met organisaties die contact hebben met de doelgroep zoals SBWU (Stichting Beschermd Woonvormen Utrecht), Altrecht Talent (specialist in geestelijke gezondheidszorg), Leger des Heils (4 hostels à 15 personen) en Centrum Maliebaan, een instelling voor verslavingspsychiatrie. Ook zijn er andere mogelijkheden zoals wijkbureaus, huisartsen en de gemeentelijke afdeling Natuur en Milieucommunicatie (NMC).

Buurtmoestuin (www.buurtmoestuin.nl)

Buurtmoestuinen zijn in opkomst. Weinig gebruikte of braakliggende stukken grond die binnen de bebouwde kom liggen, kunnen dankzij woningcorporaties, gemeente, scholen en tuinierende bewoners een metamorfose ondergaan. Bij een buurtmoestuin wordt een stuk grond, bijvoorbeeld een groenstrook, in de buurt als moestuin ingericht. Buurtbewoners mogen daar een stukje grond gebruiken om groenten, fruit en tuinkruiden te telen (Groenten kweken in de straat; Rivierenbuurt Amsterdam). Buurtmoestuinen hebben de functie van een ontmoetingsruimte. Wijkbewoners uit vele culturen werken samen, leren de taal, ruilen

10 In de Nederlandse cultuur heeft het werken in de land- en tuinbouw geen positief imago: zwaar vies werk en lichamelijke belasting en belastbaarheid.

11 Mededeling R. Stijn.

onderling zaden en groenten en koken samen (o.a. Moe's Tuin in Poptahof, Delf). Andere voordelen van een buurtmoestuin zijn: ontzien van het milieu, ontmoetingsplaats, sociale samenhang, ontspanning, eerlijk eten, tuinclub met professionele begeleiding o.a. via workshops, onderling ruilen van producten en diensten (huishoudeconomie).

Wat betekent dit voor de voedseltuin? Waar haal je vrijwilligers vandaan?

De samenstelling van de doelgroep is volgens de meeste geraadpleegde personen divers. Ze geven aan dat ze moeilijk te bewegen zijn en het is onduidelijk of er voldoende belangstelling is om twee dagdelen per week als vrijwilliger op een voedseltuin te werken.

De voedselbank en gemeentelijke instanties zoals U-pas bemiddelen niet om mensen aan werk te helpen. Daar komt te veel specifieke expertise bij kijken. Zij verwijzen naar re-integratie instellingen zoals de stichting Gids. Wel kunnen de voedselbank en de U-pasorganisatie het bestaan en de mogelijkheden van de voedseltuin bij hun klanten onder de aandacht brengen.

Een en ander betekent dat de initiatiefnemers van de voedseltuin vooral zelf op zoek zal moeten gaan naar vrijwilligers. De beoogde doelgroep zal wat ruimer gedefinieerd moeten worden dan alleen mensen met een laag inkomen. Dit hoeft geen probleem te zijn en past binnen de open toegankelijkheid die ook op de voedseltuin wordt nagestreefd. Het zal zeker in de aanloopfase extra inspanning vergen om voldoende vrijwilligers te werven. Een mogelijkheid is samenwerking te zoeken met andere organisaties die zich op vrijwilligers toeleggen evenals het benutten van lokale media om het bestaan en de mogelijkheden van een voedseltuin onder de aandacht van een breder publiek te brengen. Overigens is het aantal van 200 vrijwilligers een doel op termijn; in eerste instantie kan wellicht met een kleinere groep worden gestart.

Cultuurverschillen

De ervaring op Moestuin Maarschalkerweerd leert dat buitenwerk voor allochtonen uit bijvoorbeeld Afrika lager in rang staat dan het werken in de keuken van het restaurant. Men heeft dus voorkeuren voor het type werk¹².

Groenten eten uit de gratie

De motivatie van mensen om voor een voedselpakket op een voedseltuin te komen werken hangt waarschijnlijk mede af van het feit of zij zelf verse groenten willen consumeren. Sociaal lagere klasse zijn geen grote groenteneters: daar doe je ze geen plezier mee. De voedselconsumptiepeiling onder jong volwassenen (Hulshof et al, 2003) bevestigt dit beeld:

- mannen en vrouwen met een lage opleiding aten significant minder groenten dan de overige mannen; de hoogste consumptie werd aangetroffen in de hoogste opleidingsklasse;
- de laagste groenteconsumptie werd gevonden onder mannen in de 3 grote steden (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag).

Anderen beweren dat gezond eten moeilijk is als je niet veel te besteden hebt. Groenten en fruit zijn relatief duur. Mensen met een laag inkomen zouden daardoor gedwongen worden om vette, ongezonde producten te eten. Seidell constateerde dat mensen met een laag inkomen vaker geneigd zijn goedkope producten te kopen, die over het algemeen vetter, calorierijker en zouter zijn. Met een budget van minder dan 5 euro per persoon per dag voor voeding en dagelijkse levensbehoefte is gezond eten lastig.

In een (studenten)stad als Utrecht heeft waarschijnlijk een bovengemiddeld deel van de mensen met sociaal laag inkomen een academische opleiding genoten. Zij hebben naar verwachting voorkeur om op een voedseltuin te werken en te koken van het land.

Volkstuinen voor minima

De landelijke Stichting CliëntenPerspectief (CLiP) is in 4 plaatsen (Dronten, Meppel, Zwolle en Hoogeveen) een pilotproject gestart om minima aan het werk te zetten in volkstuinen. De minima krijgen op een volkstuincomplex een tuin toegewezen en leren onder begeleiding van een tuinder (1 op 1 begeleiding) de kneepjes van het tuinieren. Voor de minima zijn er geen financiële barrières, huur en benodigdheden (tuingereedschap en zaai-, poot- en plantgoed) worden door CLiP betaald. Wel moet men zich houden aan de regels van de volkstuin en enkele uren per week op de tuin werken. (www.stichtingclip.nl; Flevopost 2010)

12 Mededeling P. Jagtman.

Foto Dorine Ruter

Voorzieningen voor vrijwilligers.

6 Condities

In dit hoofdstuk is de centrale vraag of de condities voor een voedseltuin in of rond Utrecht aanwezig zijn en wat er eventueel gedaan kan worden om deze condities te creëren? Dit houdt in dat een inventarisatie van de randvoorwaarden is opgesteld en nagegaan is op welke potentiële locaties in of rond de stad deze randvoorwaarden realiseerbaar zijn. Ook van belang zijn de voorwaarden en mogelijkheden om voldoende arbeid en kapitaal beschikbaar te krijgen.

6.1 Grond

De eerste belemmering voor de oprichting van een voedseltuin is het vinden van een geschikt stuk grond van ten minste 6 hectare. Vanwege de grote vraag naar en de beperkte beschikbaarheid van grond in en om de stad is dit verre van eenvoudig. Bovendien moet de locatie voor een voedseltuin aan een aantal randvoorwaarden voldoen.

6.1.1 Randvoorwaarden

Als randvoorwaarden voor de locatie zijn een aantal eisen geformuleerd die bij het vinden en selecteren van een locatie relevant zijn.

De plek

Een moeilijk in een getal kwantificeerbare eis is de ligging en de omgeving: 'het moet er leuk zijn', mensen moeten zich op de voedseltuin op hun gemak en veilig voelen. Dit betekent o.a. dat de locatie niet afgelegen ligt, goed toegankelijk en bereikbaar is, een veilig gevoel geeft en bijvoorbeeld omsloten is door een groene of bomenrijke omgeving.

Bij voorkeur ligt de locatie op of nabij een 'drukke, levendige' plek, in het zicht voor de vele passanten, potentiële klanten en sympathisanten.

Vrijwilligers komen naar de voedseltuin om er te werken of te recreëren in een rustige en schone omgeving. Dit betekent dat geluidsoverlast minimaal is, de lucht schoon is en dat de locatie niet in de nabijheid ligt van bijvoorbeeld een drukke snelweg (A27, A2, nieuwe rondweg), spoor of vervuilende industrie. Schone lucht is bovendien van belang in verband met de kwaliteit van producten die op de voedseltuin geteeld worden.

De locatie dient voldoende beschermd te zijn (of te kunnen worden) tegen diefstal en vernieling door mens en dier.

Tenslotte is het van belang dat net als op Moestuin Maarschalkerweerd een vergunning voor een winkel annex horecagelegenheid aanwezig is of verleend kan worden zodat ook andere inkomsten gegenereerd kunnen worden.

Pluktuin

De pluktuin is een akker met groenten waarvan er een te vinden is midden in de stad Zutphen. Leden van deze biologische pluktuin mogen deze groenten zelf oogsten en afrekenen, en kunnen ook vrijwillig meehelpen bij het wieden. Zodoende worden de kosten laag gehouden, zijn de biologische producten betaalbaar en worden de klanten betrokken bij de tuin. De tuin wordt gekenschetst als een belevings- en ervaringstuin. De ligging midden in de stad maakt de landbouw zichtbaarder voor de consument. Ook elders in Nederland zijn vergelijkbare voorbeelden waar consumenten hun eigen groenten en fruit kunnen oogsten of bloemen kunnen plukken.

Bereikbaarheid en ligging

Zoals in de vorige paragraaf aangeduid moet de voedseltuin bij voorkeur in of in de dichte nabijheid van de stad Utrecht komen. De beperkte afstand is van belang in verband met de lokale afzet van doorgaans verse, bederfelijke producten enerzijds (minimaliseren food miles) en de goede bereikbaarheid van de locatie voor vrijwilligers en klanten anderzijds. Voor de 200 vrijwilligers die wekelijks op de tuin werken is de bereikbaarheid per openbaar vervoer (op loopafstand van een bushalte) of per fiets een voorwaarde.

Zeker in geval een winkel, een lunchrestaurant en andere activiteiten op de voedseltuin ontplooid gaan worden is een goede bereikbaarheid belangrijk.

De ligging in de nabijheid van de stad is ook belangrijk om de betrokkenheid van bezoekers, cliënten, klanten, sympathisanten en sponsors te maximaliseren. De voedseltuin zal net als de Moestuin afhankelijk zijn van productverkoop en sponsoring. Het dient voor deze sympathisanten gemakkelijk te zijn met eigen ogen te kunnen (laten) zien wat er op de voedseltuin met hun bijdrage gebeurt.

Het perceel

In hoofdstuk 4 is vastgesteld dat de omvang van de voedseltuin minimaal 6 hectare netto (cultuurgrond) moet bedragen. Met het oog op de complexe organisatie van een voedseltuin, de dagelijkse begeleiding van een grote groep vrijwilligers en de bereikbaarheid moet gezocht worden naar één aaneengesloten locatie. De grond dient minimaal aan de volgende eisen te voldoen:

- Voldoende vruchtbaar te zijn en geschikt voor groenteteelt;
- De bodemgezondheid moet in orde zijn;
- Niet vervuild te zijn;
- Biologisch gecertificeerd te zijn (SKAL). Zo niet dan moet een omschakelplan gemaakt worden.

In droge periodes moeten de gewassen beregend kunnen worden: de beschikbaarheid van een bron is een voorwaarde om de gewasopbrengst veilig te stellen.

Het oprichten van een voedseltuin is net als de Moestuin een traject van lange adem: men is afhankelijk van vrijwilligers en sponsoring. Dit betekent dat de locatie voor een langere periode (ten minste 10 jaar) of permanent beschikbaar moet zijn. Zo'n langjarige huurovereenkomst biedt tevens zekerheid voor continuïteit en draagvlak. Ook de aanwezigheid of de mogelijkheid tot het stichten van een bedrijfswoning, bedrijfsgebouwen, een kas, winkel en horecagelegenheid (vergunningen) is een voorwaarde. Tenslotte komt een zo laag mogelijke huur of koopprijs voor de grond de rentabiliteit van de voedseltuin ten goede.

Randvoorwaarden samengevat

De plek

- Ligging en omgeving: 'het moet er leuk zijn'
- Groene omgeving
- Schoon en stil (geen geluidsoverlast en vuile lucht)
- Goed toegankelijk en veilig
- Voorzieningen tegen diefstal, vernieling door mens en dier
- Horeca- annex winkelvergunning
- Een plek waar veel mensen komen/passeren

Bereikbaarheid en ligging

- Beperkte afstand; in of zo dicht mogelijk bij stad in verband met lokale afzet en betrokkenheid
- Goede bereikbaarheid: per OV (bushalte op loopafstand) of per fiets
- Voldoende parkeergelegenheid
- Voldoende vrij: schaduw neemt lichtinval weg, kost productie
- Beschikbaarheid: permanent of tijdelijk
- Kosten, huur of koop

De grond

- Minimaal 6 hectare (netto) aaneengesloten (één locatie)
- Biologisch gecertificeerd (zo niet, omschakelplan)
- Schoon grond verklaring (niet vervuild)
- Grond van voldoende vruchtbare kwaliteit en geschikt voor groenteteelt
- Lage huurprijs
- Langjarige huurcontract (minimaal 10 jaar)
- Geschikte en goed onderhouden gebouwen
- Bedrijfswooning op terrein of mogelijkheid tot bouwvergunning
- Mogelijkheid tot oprichten van een kas (geen belemmerende regelgeving)
- Waterbron voor beregening

6.1.2 Potentiële locaties

De druk op grond in en rondom een stedelijk gebied als Utrecht is enorm groot. Voor de mogelijkheden voor een potentiële locatie is tijdens het haalbaarheidsonderzoek contact gelegd met Dienst Landelijk Gebied (DLG) en de Gemeente Utrecht. Zowel in Utrecht zelf als in de directe omgeving waren geen percelen beschikbaar. Informanten geven aan dat het lastig is in de stad Utrecht een stuk grond te vinden met de omvang van circa 6 hectare. Dat is voor in de stad groot: het komt qua omvang overeen met dat van een volkstuincomplex.

Locaties in Utrecht

De vraag naar potentiële locaties is binnen de gemeente Utrecht uitgezet. Daaruit zijn enkele potentiële mogelijkheden naar voren gekomen waarvan er enkele qua oppervlakte te klein bleken of voor beperkte duur (minder dan 1 jaar) beschikbaar waren zoals Strijkviertel. Voor verdere invulling en uitwerking is nader overleg nodig tussen (vertegenwoordigers van of namens) het bestuur de voedseltuin en gemeentelijke diensten (o.a. stadsontwikkeling, stedenbouw en vastgoed). Locaties van grotere omvang moeten onder andere gezocht worden in gebieden waar de gemeente en/of provincie nieuwe inrichtingsplannen maken (ruimtelijke ordening). Rond Fort De Gagel/Overvecht/Noorderpark¹⁴ liggen er allerlei plannen in die richting. Noorderpark is geen park maar een 5.900 ha groot herinrichtingsgebied ten behoeve van recreatie en natuur-

13 De econoom Von Thünen ontwikkelde in 1826 (voor de industriële revolutie) een theorie over de relatie tussen de afstand van een landbouwbedrijf tot de afzetmarkt en het grondgebruik. Producten als zoals groenten dienen volgens deze theorie dicht bij de stad geteeld te worden.

14 Het Noorderpark ligt op de overgang van de Utrechtse Heuvelrug en het Gooi naar de rivier de Vecht. Aan de zuidkant ligt de stadsrand van Utrecht en Maarssen en de Maarsseveense Plas, aan de noordrand liggen de Loosdrechtse Plassen. Hier liggen mogelijkheden mee te liften.

ontwikkeling ten noorden van Utrecht. In dit gebied werkt de gemeente samen met de Nederlandse coöperatie voor Permacultuur en de groep Natuur en MilieuCommunicatie (NMC) voor de aanleg van een stadslandbouwproject. Hier liggen mogelijkheden voor een voedseltuin om mee te liften voor het verkrijgen van een eigen locatie.

In het gebied Leidsche Rijn (2.100 ha) is 390 ha park voorzien. Voor mogelijkheden in Leidsche Rijn is Projectbureau Leidsche Rijn de aangewezen instantie om contact te zoeken. Ook in Rijnenburg is stadslandbouw ingepland.

Locaties buiten Utrecht

Dienst Landelijk Gebied heeft op dit moment geen gronden in de provincie Utrecht in bezit op geringe afstand van de stad Utrecht. Het is niet te voorzien op welke termijn zich een kans voor kan doen.

Een andere mogelijkheid is een stuk grond in gebruik te krijgen is van een boer te huren of samenwerking te zoeken met een landgoed of natuurorganisatie die grond heeft net buiten de stad.

6.1.3 Grond vinden

In de stad Utrecht worstelen meerdere organisaties met vrijwel dezelfde problemen die ook bij het initiatief voedseltuin aan het licht komen: ze hebben projectideeën voor vergelijkbare doelgroepen maar grond voor de uitvoering van ideeën is niet of nauwelijks beschikbaar.

Vanwege het geringe aanbod is het vinden van een perceel van de aangegeven omvang verre van eenvoudig. Het bestuur van de toekomstige voedseltuin dient haar plannen voor een voedseltuin bij diverse organisaties zoals gemeentelijke instanties in Utrecht en omliggende plaatsen, makelaars en Dienst Landelijk gebied, natuurorganisaties, eigenaren van landgoederen, boeren, volkstuinverenigingen, etcetera kenbaar te maken met het verzoek of een perceel beschikbaar is. Voor het verwerven van de grond is het handig om een instantie of deskundige in de arm te nemen die bekend is met de regio en de lokale grondmarkt in of in de directe omgeving van Utrecht en regelmatig contact heeft met de betreffende instanties.

Binnen de gemeentelijke organisatie hebben verschillende onderdelen zicht op de beschikbaarheid van grond. Op basis van een verzoek helpen zij bij het vinden van eventueel beschikbaar komende locaties.

Een mogelijkheid is dat het bestuur de inspanning voor werving van grond tijdelijk versterkt door een eigen werkgroep met vrijwilligers in het leven te roepen met de opdracht een geschikt stuk grond voor een voedseltuin te vinden, rekening houdend met de randvoorwaarden.

Voor toetsing van de landbouwkundige eisen beschikt bijvoorbeeld AVVN over expertise die nodig is bij het werven van een complex, taxaties en grondonderzoek.

6.2 Arbeid

Het initiatief voedseltuin valt of staat met de beschikbaarheid van arbeid. Voor realisatie van de voedseltuin zijn 3 categorieën nodig:

1. Cliënten of vrijwilligers: de groep van 200 personen die vrijwillig op de voedseltuin komen werken;
2. Begeleidende vrijwilligers: de dagelijkse begeleiders van de vrijwilligers;
3. Bedrijfsleiding: professionals die de voedseltuin runnen en beschikken over management-kwaliteiten, landbouwkundige opleiding, sociale vaardigheden en betrokkenheid bij de doelgroep.

Voor de voedseltuin dient bedrijfsleiding aangesteld te worden. Of deze in dienst komt van het bestuur of een andere instantie (zoals bij de Moestuin) hangt af van de organisatievorm. Voor het realiseren van de voedseltuin heeft de bedrijfsleider hulp nodig bijvoorbeeld van vrijwilligers. Hier kan gedacht worden aan de toekomstige begeleiders die op deze manier in een vroeg stadium betrokken en ingewerkt worden. De werving van deze vrijwilligers is wellicht ook mogelijk onder de huidige vrijwilligers van de Moestuin of via eigen communicatie en lokale media. Tegelijkertijd kan gestart worden met werving en opbouw van de cliënten die vrijwilligerswerk komen doen. Communicatie voor de werving kan plaatsvinden via lokale media en het benaderen van instanties die contact hebben met mensen met een laag inkomen. Het belonen van een vrijwilliger die een nieuwe vrijwilliger inbrengt kan ondersteunend werken.

Het werven van vrijwilligers uit de beoogde doelgroep is niet eenvoudig (zie vorige hoofdstuk) en mede gezien het verloop (ervaring op de Moestuin) een continue activiteit. De leiding van de voedseltuin dient echter zoveel mogelijk van deze activiteit ontlast te worden. Zij concentreert zich op interne organisatie van de voedseltuin, de goede sfeer, de sociale onderneming, de teelt en afzet. Voor de werving is een langdurige samenwerking (partnership) met de gemeente en instanties een oplossing. Zij hebben regelmatig contact met de beoogde doelgroep. Deze instanties zijn actief met de re-integratie, bieden de beoogde doelgroep een mogelijkheid en ondersteunen de voedseltuin. Daarbij zijn duidelijke afspraken nodig tussen voedseltuin en deze instanties wat betreft verantwoordelijkheid en risico's.

Tuinbutler

In Lelystad bestaat een plan voor een uniek volkstuinencomplex onder de naam 'De Tuinbutler'. Het enige dat de huurder hoeft te doen is het zaaien en planten en oogsten van de gewassen. Al het onderhoud wordt gedaan door een zogenoemde 'Tuinbutler'. De initiatiefnemer gaat deze moestuinen met fruit en groenten samen met een groep vrijwilligers onderhouden. In totaal komen er op het complex 40 tuinen te liggen waarvan de huur zo'n € 500 per jaar bedraagt (www.detuinbutler.nl). Een variant hierop is dat bepaalde werkzaamheden tegen betaling door derden (een tuinman) te laten uitvoeren.

6.3 Kapitaal

De nieuwe moestuin start zonder enig kapitaal en dient binnen 5 jaar budgetneutraal te draaien. Zo lang inkomsten te laag zijn zal het bestuur een voorziening moeten zoeken om de uitgaven voor huur, beloning van de bedrijfsleiding, teeltingaven en dergelijke op te vangen. Mogelijkheden zijn: een lening bij een bank (is lastig zonder zekerheden), het nagaan of startsubsidies voor een dergelijk project bestaan, een risicodragende participant zoeken of sponsor te interesseren zoals een zorginstelling bij de Moestuin. De omvang van het bedrag dat nodig is, is exacter te bepalen zodra de locatie vast staat en duidelijk is wat de omvang is, wat er ter plaatse wel en niet aanwezig is c.q. nog geïnvesteerd moet worden. In hoofdstuk 4 is gecijferd dat afgezien van mogelijke risico's, de eerste 5 jaar een kleine 500 k€ nodig is waarvan ongeveer de helft voor investeringen in gebouwen en mechanisatie. Hier liggen mogelijkheden voor sponsoring. Een andere mogelijkheid voor kapitaalverwerving is een sponsor te zoeken die bereid is grond te kopen en om niet of tegen een aantrekkelijk huurtarief aan de voedseltuin ter beschikking te stellen. Op soortgelijke manier zou naar dekking van de salarissen voor de bedrijfsleiding gezocht kunnen worden: een (groep) sponsoren of een bedrijf of instelling die zich (voor een bepaalde periode) voor het salaris garant stellen of de bedrijfsleider/-leidster in dienst nemen en bij voorkeur om niet op de voedseltuin detacheren.

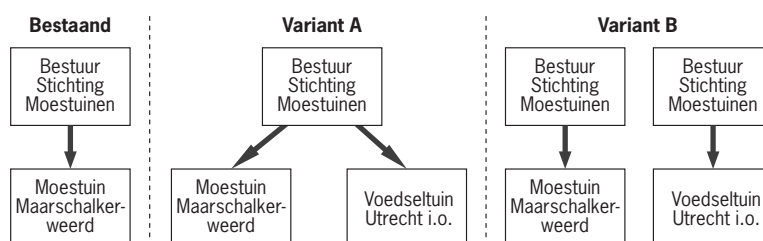
6.4 Bestuurlijke organisatie

De huidige Moestuin Maarschalkerweerd is een project van het bestuur Stichting Moestuin Projecten. Het initiatief voedseltuin zou naast het project Moestuin Maarschalkerweerd het tweede project zijn onder verantwoordelijkheid van de Stichting Moestuin Projecten. Naast de praktische opzet moet ook de zakelijke opzet van een zelfstandige organisatie vorm gegeven worden. Een heldere visie over de bestuurlijke opzet van de nieuwe voedseltuin vormt een belangrijk startpunt. Qua juridische vorm is de keuze een stichting of vereniging.

Vereniging: Een samenwerkingsverband tussen twee of meer personen die een bepaald niet-commercieel doel willen realiseren. Kenmerkend voor een vereniging is het feit dat de leden deelnemen aan de besluitvorming in de organisatie.

Stichting: een door een rechtshandeling (notariële akte of testament) in het leven geroepen rechtspersoon, die geen leden kent en die m.b.v. een daartoe bestemd vermogen (stichtingsvermogen) een zeker doel tracht te realiseren.

Een mogelijkheid is om een vereniging ‘voedseltuin’ op te richten waar de klanten/vrijwilligers lid van zijn, vergelijkbaar met de leden van een volkstuinvereniging. Omdat het verloop onder vrijwilligers op een voedseltuin naar verwachting hoog is (wat ook blijkt uit ervaring op de huidige moestuin) ligt een verenigingsstructuur niet voor de hand en heeft een stichting de voorkeur. Het moet bovendien duidelijk zijn of de nieuwe voedseltuin binnen de bestaande stichting Moestuin Projecten of in een aparte, nieuw op te zetten stichting met een ander bestuur wordt ondergebracht (zie figuur 6.1) en wie dan in het bestuur plaatsnemen.

Figuur 6.1 Twee varianten voor de bestuurlijke organisatie van de voedseltuin.

Van belang is dat exploitatie en eventuele risico's van de huidige moestuin en nieuwe voedseltuin gescheiden worden gehouden.

Om de betrokkenheid van klanten bij de voedseltuin te vergroten kan de pergola-organisatie of CSA worden overwogen.

Pergola of 'Community Supported Agriculture'

In het buitenland, vooral in de VS, is Pergola of Community Supported Agriculture (CSA) een belangrijke vorm van landbouw. Kern van een Pergola- of CSA-bedrijf is de afspraak die gemaakt wordt tussen boeren en klanten: het linken van consumptie en productie. De klanten zijn vervolgens geen klanten meer, maar deelnemer of eigenlijk lid van de boerderij of een winkel (Canada: Coop in Nelson BC). De deelnemer zegt toe (wekelijks) een deel van de oogst af te nemen, ongeacht of die groot of kleiner uitvalt, en daarvoor de kosten te dragen. De boeren op hun beurt spannen zich in om de aarde, de planten en de dieren naar beste kunnen te verzorgen. De volgende afspraken tussen boer en deelnemers zijn kenmerkend voor een Pergola-organisatie:

- gezamenlijk delen van de oogst (risicodeling), wederzijdse zorg;
- gezamenlijk delen van de kosten;
- openheid van zaken: transparante prijsvorming, open boekhouding, deelnemers zijn betrokken bij het beleid van de boerderij en worden geïnformeerd.

In de USA zijn er circa 1.500 van dergelijke initiatieven bekend. In Nederland werd in 1997 De Oosterwaarde in Deventer, de eerste Pergola-associatie. Een jaar later volgde Biologisch Dynamische Tuinderij De Aardvlo in Utrecht en De Nieuwe Ronde in Wageningen en inmiddels werken zo'n 25 bedrijven volgens dit principe. Bron: websites Koninklijke Heidemaatschappij en Kiemkracht

6.5 Kansen en bedreigingen

De SWOT-analyses vat sterktes en zwaktes (intern) en de kansen en bedreigingen van het concept voedseltuin samen; het geeft een samenvattend overzicht.

Intern	<p><i>Sterktes</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ervaring Moestuin Maarschalkerweerd • Goedkope arbeid • Beloning in natura: voedselpakket • Sociale, gezonde omgeving • Sociale cohesie • Professionele begeleiding • Sociale onderneming • Duurzame onderneming • Open toegankelijkheid • Perspectief bieden aan doelgroep • Low budget qua kosten 	<p><i>Zwaktes</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Productieniveau onduidelijk • Fluctuerende inkomsten • Nauwelijks eigen vermogen • Continuïteit (economisch, bestuurlijk, huurcontract) • Nauwelijks ervaring met andere doelgroep • Intensiteit begeleiding en werving • Vuil en zwaar werk • Nieuwe medewerkers brengen geen subsidie in • Omvang • Te hoge verwachtingen • Werving deelnemers • Afstand: bereikbaarheid
Extern	<p><i>Kansen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Uniek concept • Veel mensen met laag inkomen • Mensen met WW-uitkering komen eerder in bijstand; vooral jongeren met kort arbeidsverleden • Veel sympathisanten • In of nabij de stad: betrokkenheid • Belangstelling en sympathie voor landbouw en duurzaamheid • Vergrijzing • Local for local: bijdragen aan verlagen CO₂ emissie • Verbeteren voedingstoestand 	<p><i>Bedreigingen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Concurrentie van vergelijkbare initiatieven • Motivatie onder doelgroep: andere zorgen • Negatief imago landbouw: vies en zwaar werk • (Onvoldoende) politiek draagvlak • Economisch tij • Beschikbaarheid grond • Afzetmarkt: goedkope groenten in de winkel • Arbeidsparticipatie • Cultuurverschillen

Sterktes

- Hoewel de voedseltuin een zelfstandig project wordt, kan nuttig gebruik gemaakt worden van de ervaringen die op Moestuin Maarschalkerweerd zijn opgedaan;
- Een biologische groentetuin, zoals de voedseltuin beoogd te worden, vergt veel handenarbeid. Met het aanbieden van de mogelijkheid om vrijwillig in een sociale omgeving op eigen tempo onder begeleiding buiten op de voedseltuin te werken wordt in de benodigde arbeid voorzien;
- Vrijwilligers met een minimuminkomen die een aantal dagdelen per week werken ontvangen wekelijks een gratis groentepakket met producten van de 'hun eigen' voedseltuin;
- Het concept voorziet in de aanwezigheid van professionele begeleiding zowel sociaalpsychologisch als landbouwkundig;
- Sociale factor: een voedseltuin is een plek waar het gezellig is, mensen elkaar kunnen ontmoeten, en hun ei kwijt kunnen (Kieft en Hassink, 2004);

- De voedseltuin is een onderneming die zelfstandig moet draaien met een over de jaren heen sluitende jaarrekening gebaseerd op een jaarlijkse begroting;
- De voedseltuin wil een duurzame onderneming zijn. Dit betekent gericht op afzet op de lokale markt (Utrecht en omgeving) en een biologische productiewijze;
- De voedseltuin is in principe voor iedereen toegankelijk; naast de beoogde doelgroep kunnen ook andere mensen als vrijwilliger op de voedseltuin komen werken;
- Vrijwilligers kunnen op de voedseltuin ervaringen opdoen die hen perspectief biedt bijvoorbeeld bij het vinden van een nieuwe baan;
- De zelfstandige opzet van de voedseltuin noopt dat de kosten laag worden gehouden. Dat is mogelijk door investeringbedragen beperkt te houden zoals ook op Moestuin Maarschalkerweerd. Aanschaf van gebruikte (tweedehands) machines en gebouwen eventueel in combinatie met sponsoring biedt in dit verband kansen.

Zwaktes

- Zolang de locatie onbekend is, is het productieniveau onduidelijk dat op de nieuwe voedseltuin mogelijk is;
- Onder invloed van weersomstandigheden of andere bedreigingen zoals ziektes of insecten zullen de opbrengsten c.q. de inkomsten van jaar tot jaar wisselen wat bij een te zwakke eigen vermogenspositie een nadelig effect heeft op de economische continuïteit;
- De voedseltuin is voor investeringen aangewezen op sponsors. Dit maakt dat investeringen afhankelijk zijn van de bereidheid van sponsors om een bijdrage te leveren;
- Een tijdelijk huurcontract voor grond en eventuele gebouwen maakt dat de voedseltuin op termijn naar elders moet verhuizen: dit weerhoudt de exploitanten en ook potentiële sponsors van de voedseltuin wellicht om te investeren;
- De voedseltuin richt zich op een doelgroep die moeilijk te motiveren is. Dit vergt sowieso veel begeleiding die bij een beoogde omvang van 200 vrijwilligers wellicht extra inspanningen vergt. Naast deze intensieve begeleiding vormt de werving van nieuwe vrijwilligers een continu proces;
- Wellicht is de benodigde begeleiding van de beoogde doelgroep groter dan deze studie verondersteld;
- Op de voedseltuin moet vuil en zwaar werk worden verricht; dit maakt dat vrijwilligers vroegtijdig afhaken;
- De beoogde doelgroep brengen geen eigen budget in voor begeleiding vergelijkbaar met een persoonsgebonden budget (PGB) zoals in de zorg;
- De voedseltuin krijgt een flinke omvang zowel qua areaal als aantal vrijwilligers; dit kan een deel van de vrijwilligers die voorkeur hebben voor een kleinschalige omgeving, weerhouden om er te gaan werken;
- Initiatiefnemers voor de voedseltuin kunnen (veel) te hoge verwachtingen hebben van bijvoorbeeld de belangstelling voor een voedseltuin onder de doelgroep;
- Bij tegenvallende belangstelling onder de doelgroep zijn extra inspanningen nodig voor het werven van deelnemers.

Kansen

- Het idee voedseltuin is nieuw en tamelijk uniek: het verbindt het concept van de voedselbank met zelf je eigen voedsel produceren. In de praktijk wordt geëxperimenteerd met enkele kleinschalige varianten;
- De toenemende vergrijzing leidt tot een nieuwe doelgroep van vrijwilligers die wellicht ook als begeleider kunnen optreden;
- Een voedseltuin is voor de stedelijke bevolking van Utrecht een welkome versterking in duurzame ontwikkeling, gezien de belangstelling en sympathie voor landbouw en duurzaamheid;
- Het idee en concept voedseltuin wekt veel sympathie en enthousiasme bij mensen, niet alleen bij betrokkenen maar ook bij buitenstaanders.
- Een voedseltuin draagt bij aan vermindering van CO₂-emissie door lokale productie (local for local), verbetering van de voedingstoestand onder vrijwilligers en versterken van de sociale cohesie.

Bedreigingen

- Er zijn steeds meer, soms gesubsidieerde initiatieven die vergelijkbaar zijn met de formule van de voedseltuin (o.a. volkstuin voor armen, buurtmoestuinen). Dit betekent dat belangstellenden kunnen kiezen wat het beste bij hen past;
- De motivatie onder de doelgroep (mensen met een minimuminkomen) om op een tuin te werken is laag tot zeer laag. Dit wordt wellicht versterkt doordat er een negatief imago kleeft aan het werken in de land- en tuinbouw omdat het vies en zwaar gevonden wordt;
- Het realiseren van een project als de voedseltuin is mede afhankelijk van politiek draagvlak voor stadslandbouw en het opvangen van de doelgroep. Dit bepaalt mede de inspanningen die de overheid wil doen. Als dit draagvlak ontbreekt moeten netwerken worden opgezet om het onderwerp op de politieke agenda te krijgen;
- Voor investeringen is de voedseltuin afhankelijk van sponsors. In tijden van economische recessie zijn sponsors terughoudender zodat bijdragen aan good will tot later moeten worden uitgesteld. Zeker in de cruciale eerste jaren na de opstartfase is dit onwenselijk;
- De druk op de grond is hoog zeker in stedelijke gebieden; een en ander werkt door in de duur van de beschikbaarheid en de huurprijs. Deze factoren maken het zeer lastig om een geschikte kavel voor een voedseltuin te vinden, bovendien gelegen op een goede locatie;
- Afzetmarkt: lage prijzen van groenten in de winkel kunnen een belemmering vormen voor de afzet van producten van de voedseltuin;
- Overheden doen er alles aan om de arbeidsparticipatie te vergroten. Op termijn wordt een tekort aan arbeidskrachten op de Nederlandse arbeidsmarkt verwacht en is het de vraag of het niet nog moeilijker wordt om (voldoende) vrijwilligers voor de voedseltuin te vinden;
- Culturele achtergronden zijn mede bepalend of en welk type vrijwilligerswerk mensen willen doen; onder jongeren en allochtonen is de belangstelling voor een voedseltuin beperkt.

Foto Dorine Ruter

Moestuin in de stad.

7 Discussie

Klein beginnen?

Een van de belangrijkste bedreigingen voor de voedseltuin is de haalbaarheid van de omvang van een doelgroep van 200 personen. Deze bedreiging is wellicht om te zetten in een kans door kleinschalig van start te gaan met een groep van 10 tot 20 personen met een laag inkomen op de huidige Moestuin Maarschalkerweerd. Op deze manier kan ervaring opgedaan worden met werving van en het werken met de doelgroep. Indien succesvol moet de ambitie zijn op termijn van enkele jaren een locatie elders te betrekken. Voordeel is dat in eerste instantie geen omvangrijke investeringen nodig zijn en dat ondertussen gezocht kan worden naar een geschikte locatie elders. Door klein te beginnen wordt ook ervaring opgedaan met de doelgroep die een geheel andere is dan de huidige en waarschijnlijk een andere intensiteit van de begeleiding vergt.

Professionele leiding

Een knelpunt voor de voedseltuin is de beschikbaarheid van mensen die professionele leiding kunnen geven aan de voedseltuin en de doelgroep. De kwaliteiten van de bedrijfsleiding speelt een cruciale rol bij het realiseren van goede opbrengsten. Hij/zij dient naast managementkwaliteiten en enthousiasme te beschikken over uitstekende sociale vaardigheden met mensen die veel begeleiding nodig hebben. Daarnaast dient hij/zij te beschikken over gedegen kennis en ervaring met biologische tuinbouw, intensieve teelten inclusief de afzet daarvan.

Verruimen doelgroep

De beoogde doelgroep die op de voedseltuin kan komen werken zijn mensen met een laag inkomen, bijvoorbeeld met een bijstandsuitkering. Medewerkers van instanties die met deze doelgroep werken geven aan dat het werven van 200 vrijwilligers zeer moeilijk realiseerbaar is. De doelgroep zou ruimer of anders gekozen kunnen worden door de eis van 'laag inkomen' te laten vallen.

Bundelen van initiatieven

In Utrecht lopen enkele vergelijkbare initiatieven die zich richten op dezelfde doelgroep 'mensen met een laag inkomen' en het werk bieden op een tuin. Voorbeelden zijn 'Food for Good' van Altrecht en een volkstuin op Leidse Rijn waar volkstuinders de productie van een stuk grond gratis aan de voedselbank ter beschikking stellen.

Het komt ook voor dat mensen met een laag inkomen een volkstuin huren terwijl ze worstelen met hun eigen financiën en de huur van hun tuin niet of amper kunnen betalen. Zij zullen wellicht blij zijn met de mogelijkheid om in plaats van het huren van een volkstuin als vrijwilliger op de voedseltuin te werken.

De meeste initiatieven zijn klein van omvang maar kampen met identieke problemen als de voedseltuin: beschikbaarheid grond en rekruteren van de doelgroep.

Food for Good

Het Utrechtse initiatief Food for Good richt zich op mensen met een maatschappelijke achterstand zoals verslaafden en mensen die dakloos zijn of zijn geweest. Het project Food for Good van De Stadsbrug wil moestuinen aanbieden aan mensen uit de beoogde doelgroep die onder begeleiding leren hun eigen groenten te verbouwen. De deelnemers werken in de buitenlucht, krijgen gezonde groenten en besparen zodoende kosten op uitgave voor levensmiddelen.

Volkstuinverenigingen als partners?

In dit verband is het wellicht een optie dat verschillende volkstuinverenigingen in Utrecht enkele percelen vrijmaken/reserveren (en vrijgesteld worden van af te dragen huur aan de gemeente) waar de doelgroep onder leiding van professionals en/of volkstuinders aan de slag kan. Een bijkomend voordeel is dat zodoende verspreid over de stad meerdere locaties ontstaan wat de fysieke afstand beperkt c.q. de bereikbaarheid vereenvoudigt en dat je in de stad kunt blijven. Overigens kampen volkstuinverenigingen in Utrecht momenteel met wachtlijsten waardoor het

voor hen lastig wordt percelen vrij te maken. De uitbreiding van de tuin van volkstuinvereniging De Driehoek biedt in dit verband wellicht een mogelijkheid.

Dilemma: omvang en afstand

Een voedseltuin waar wekelijks 200 personen werken vraagt een bepaalde minimale omvang (in ha). Naarmate de benodigde omvang groter wordt nemen de mogelijkheden voor het vinden van een geschikte locatie in de stad af. Daarmee wordt een locatie buiten de stad, op grotere afstand waarschijnlijker en moeten vrijwilligers uit de stad dagelijks een grotere afstand overbruggen. Afstand kan een (extra) belemmering vormen voor mensen om op een voedseltuin te gaan werken. Een mogelijkheid is dat de voedseltuin voor een personenbusje zorgt. Dit houdt in dat de professionals van de voedseltuin naast hun toch al veelzijdige taken ook het vervoer moeten organiseren en wellicht ook uitvoeren. Ook moet rekening gehouden worden met de investering en kosten (onderhoud, verzekeringen, brandstof) van zo'n personenbusje.

Meerdere locaties

Een alternatief voor een voedseltuin op één locatie is om te kiezen voor meerdere kleinere locaties verspreid over de stad. Voordeel is de betere bereikbaarheid. De belangrijkste nadelen vormen de extra inspanning en coördinatie die een dergelijke complexe organisatie op meerdere locaties vergt van de bedrijfsleiding en dat een dergelijke opzet wellicht ook ten koste gaat van de beoogde sociale cohesie.

Funding

De omvang van de Voedseltuin is niet enkel gebaseerd op de omvang van de doelgroep maar is ook sterk afhankelijk van de bereidheid van sponsors om een bijdrage te leveren in de benodigde investeringen. In een tijd van economische recessie vormt de funding wellicht een knelpunt en zal een prioritering in de noodzaak van investeringen nodig zijn. De mate van sponsoring en medewerking van bedrijven en instanties bepaald mede de snelheid waarmee het project voedseltuin realiseerbaar wordt. Andere te overwegen vormen van funding zijn:

- Sponsoring project, activiteit, investering
- Sponsors die enkele meters grond financieren
- Aandelen uitgeven
- Donaties

De locatie is van invloed op de aantrekkelijkheid voor het bedrijfsleven om te sponsoren.

Werven van grond

Het werven van een stuk grond in of om de stad is lastig. Het bestuur kan overwegen organisatorisch gebruik te maken van instanties die hier ervaring mee hebben, zoals de AVVN. Zij hebben ervaring met het verwerven van complexen van vergelijkbare omvang en doelstellingen in of rond steden voor volkstuinverenigingen. Dit biedt wellicht ook nieuwe mogelijkheden zoals samenwerking tussen de voedseltuin en een volkstuinvereniging. Het gezamenlijk verwerven van een complex biedt wederzijds voordelen en geeft beide partijen nieuwe kansen bij de realisatie. Zo kan de know how van volkstuinders benut worden bij de realisatie van de voedseltuin en kunnen de volkstuinders mogelijk ook een rol spelen als begeleider (zie concept CLiP). Wellicht kunnen overtollige producten van de volkstuinders via de voedseltuin afzet vinden.

SPIN farming (Small Plot intensive farming; www.spinfarming.com)

Spin farming is een vorm van stadslandbouw in o.a. Canada (postzegel tuinieren). Spin-farmers maken veel gebruik van andermans tuinen. Eigenaren stellen (delen van) hun private tuinen gratis beschikbaar of verhuren ze. SPIN-farmers bebouwen deze kleine stukken grond (liefst groter dan 300 m²) met hoogsalderende gewassen. Zo werkend exploiteren ze een mini-stadsboerderij waarbij het handig is als deze stukken grond op korte afstand van elkaar liggen in verband met logistiek zoals transport. De verse producten worden lokaal afgezet (kleine transportafstand).

Samenwerken met landgoed

Een mogelijkheid voor het verwerven van grond is samenwerking te zoeken met een landgoedeigenaar. Zodoende kan de voedseltuin ook een groter stuk grond (van enkele tientallen ha) beschikken. Delen van het landgoed kunnen als voedseltuin worden ingericht terwijl andere delen van het landgoed bestemd zijn voor bezoekers van het landgoed zoals wandelaars. De cliënten van de voedseltuin kunnen tevens ingezet worden bij diverse onderhoudswerkzaamheden van het landgoed, onder andere in de winterperiode. Ook kunnen andere teelten, zoals kerstbomen, worden overwogen.

Leren koken

Groenten eten is onder sociale lagere klassen minder populair. Om de bereiding en consumptie onder de aandacht te brengen kan de voedseltuin overwegen om haar cliënten de mogelijkheid te bieden om gezamenlijke maaltijden te bereiden en nuttigen met producten van de tuin.

Organisatie

Het bestuur van de Stichting Moestuinen huurt de grond van de gemeente Utrecht en verhuurt deze met de gebouwen aan de zorginstelling. Ook het personeel is bij de zorginstelling in dienst. Exploitatie(risico) en de organisatie van de huidige moestuin is voor een belangrijk deel bij de zorginstelling ondergebracht en zodoende ook de financiële risico's.

Voor de exploitatie van de voedseltuin is geen participant bekend. Dit betekent dat de organisatie, taken en exploitatie in belangrijke mate bij de stichting worden ondergebracht inclusief de benodigde risico's. De vraag is of dit wenselijk is en of de (bestuursleden van) stichting voedseltuin bereid en in staat is om deze risico's te dragen. In dit verband is het raadzaam om mogelijkheden na te gaan om de genoemde risico's bij organisaties onder te brengen. Wellicht moet in dit verband een andere doelgroep dan mensen met een laag inkomen worden gekozen.

Visie

Voor de opzet van de voedseltuin is een aantal besluiten van het stichtingsbestuur nodig. Het is wenselijk dat het bestuur haar ideeën uitwerkt in een kort, wervend visiedocument. Dit haalbaarheidsonderzoek kan daaraan bijdragen. Van belang is dat op basis van de risico's die in dit onderzoek zijn aangegeven, de na te streven organisatievorm voor de sociale onderneming 'voedseltuin' wordt gekozen en concreet uitgewerkt in een vervolgproject.

Bovendien dient rekening gehouden te worden met het feit dat de aard van het vrijwilligerswerk anno 2010 speciale vaardigheden vereist in besturen en het aansturen door bedrijfsleiding.

Partnership

Het onderzoek brengt een aantal punten in beeld waarvoor oplossingen nodig zijn om de voedseltuin zowel in sociaal als economisch opzicht tot een succes te maken:

- Het zeker stellen van voldoende vrijwilligers;
- Het vinden van een geschikte locatie;
- Voorzien in financiële middelen voor investeringen, aanloopkosten en het afdekken van risico's;
- Opzet van de bestuurlijke organisatie.

Een 'social public private partnership' tussen voedseltuin en de gemeente is een mogelijkheid dit te borgen, waarbij de voedseltuin naast exploitatie van de tuin private fondsen organiseert, en publieke instanties zoals de gemeente zorgt voor de grond en toegang tot de doelgroep.

Foto Dorine Ruter

Tweedehands druivenkas als overdekte ruimte.

8 Conclusies en aanbevelingen

In dit onderzoek is de haalbaarheid van het initiatief voedseltuin uitgewerkt. De belangrijkste conclusies:

1. Het moestuinconcept vormt een goed uitgangspunt voor de opzet van een voedseltuin. Bij de gekozen uitgangspunten is een omvang van de tuin van ten minste 6 ha netto-oppervlakte nodig om 'break even' te exploiteren. Uitgegaan is van een zinvolle tijdsbesteding voor 200 personen met een minimuminkomen. Daarbij zijn een aantal voorzieningen noodzakelijk:
 - Volledige sponsoring van investeringen in machines en werktuigen, gebouwen, kas en beregeningsfaciliteiten en dergelijke;
 - De inkomsten uit geteelde producten zullen afhankelijk van opbrengst en kwaliteit van jaar tot jaar wisselen. Er moet een mogelijkheid gecreëerd worden om inkomstenfluctuaties als gevolg van wisselende oogsten op te vangen. Dat kan via (het vinden van) een financiële voorziening, een partij die bereid is dit risico te dragen, en/of extra inkomsten uit andere activiteiten.
2. De grootste bedreiging voor de voedseltuin is de sociale haalbaarheid. Ondanks de grote groep mensen met een laag inkomen in Utrecht geven alle geïnterviewden aan dat de doelstelling om 200 personen als vrijwilliger op de voedseltuin aan het werk te krijgen zeer ambitieus is. Daarbij komt dat het verloop onder vrijwilligers groot zal zijn (zie ook jaarverslag 2008 Maarschalkerweerd). Het op peil houden van de omvang van de doelgroep vergt voortdurend veel inspanning. Een aanzienlijk kleinere doelgroep (minder dan 100 personen) zal naar verwachting al moeilijk genoeg zijn maar is realistischer; een qua omvang kleinschaliger opzet of gefaseerde realisatie verdient serieuze overweging: klein beginnen, geleidelijk uitbouwen.
3. De beschikbaarheid van grond in en om de stad Utrecht vormt een knelpunt. Een perceel van ten minste 6 hectare in de stad is zeker niet onmiddellijk beschikbaar. Via regelmatige contacten vanuit het bestuur met gemeentelijke Diensten zoals Stadsontwikkeling, Stedenbouw en Vastgoed en de verantwoordelijke wethouder en politieke partijen zal het initiatief voedseltuin voortdurend onder de aandacht gebracht moeten worden om een geschikt perceel te vinden. Maak bij het werven organisatorisch gebruik van de expertise van andere instanties.
4. Het vinden van een goede projectmanager c.q. bedrijfsleider die in staat is invulling te geven aan de sociale onderneming voedseltuin verdient van het begin af aan net zoveel aandacht als het vinden van een locatie.
5. Het succes van een voedseltuin hangt samen met de professionaliteit van het bestuur en de leiding. Zij spelen een cruciale rol bij het uitwerken van een visie waarin het idee voedseltuin wordt beschreven en bij het creëren van intern en extern draagvlak.
6. Het bestuur zal invulling moeten geven aan de opzet van de organisatie en het (financiële) risico dat ze wil lopen. Zij zal de keuze moeten maken of de tuin in eigen beheer wordt geëxploiteerd of dat voor de exploitatie samenwerking gezocht wordt. Samenwerking met een instelling die de tuin exploiteert en de financiële risico's loopt (zoals een zorgorganisatie op Moestuin Maarschalkerweerd) minimaliseert deze risico's en de bestuurlijke verantwoordelijkheden bijvoorbeeld wat betreft de exploitatie, personeel en vrijwilligers.
7. Het realiseren van een voedseltuin zal na de start een flinke aanlooperperiode vergen. Voor de meeste grond is een omschakelingsperiode van 2 jaar nodig om de vereiste SKAL-certificaat te krijgen. Verder is er aanloopkapitaal nodig voor de investeringen in machines, werktuigen en gebouwen (grond wordt gehuurd). De inkomsten zijn in de beginfase lager dan de kosten zodat er een voorziening moet zijn of getroffen worden voor de betaling van de bedrijfsleiding.
8. Voordat het project voedseltuin van start kan gaan moeten diverse hobbels genomen worden. Dit vereist bezinning van het stichtingsbestuur, desgewenst in overleg met de mensen die bij het haalbaarheidsonderzoek betrokken waren. Aanbevolen wordt het oprichten van een stuurgroep te overwegen die deeltaken in werkgroepjes uitzet. Een project voorafgaande aan de start van de voedseltuin.

Literatuur en websites

Anoniem: Volkstuinen voor Voedselloket, 2009. In: De Almaere, september 2009.

Anoniem: Armen eten van volkstuin, 2008. Enkhuizer Courant en Dagblad voor West-Friesland 25 september 2008.

Blom, G. en J. Hassink, 2008. Een Nederlandse en Europese agenda voor zorglandbouw. PRI Wageningen, rapport 207.

Dekker, Paul en Joep de Hart, 2009. Vrijwilligerswerk in meervoud. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag.

EIM, 2008. Arbeidskrachten in het agrocluster nu en in de toekomst.

Gemeente Utrecht, 2008. Armoedemonitor 2008, armoede en het bereik van financiële regelingen in de gemeente Utrecht.

Kieft, Eline en Jan Hassink, 2004. Noem het maar gewoon medicijn; de betekenis van wijktuinen voor het welbevinden van stadsbewoners in Amsterdam. PRI Wageningen, rapport 85.

Klaver, J., E. Tromp en R. Oude Ophuis, 2005. Allochtonen en vrijwilligerswerk. Regioplan Amsterdam, publicatie 1154.

Kwantitatieve informatie akkerbouw en Vollegrondsgroenteteelt 2009. Praktijkonderzoek Plant en Omgeving Lelystad, publicatie PPO 383.

Moestuin Maarschalkerweerd, Jaarverslag 2008.

Postema, Akkeliene, Corinna Feldmann, Joseph Sserwanga, Daniele Dell'Orco, Kgomotso, Cecilia Rabosielo, Shirani Widana Gamage, 2009. Food garden: Combining Social Activities & Sustainable Production. MSc-program report ACT-project 554.

Visser, A., A. dekking en J.E. Jansma, 2007. Stadslandbouw gids; Stadslandbouw onder de loep. PPO Lelystad

WUR, 2009. Flyer Stadslandbouw; www.urban-agriculture.wur.nl

Zeevat, C. 2001. Tot nut & genoegen: volkstuincultuur in Nederland. Uitgeverij 010 Rotterdam.

Websites

www.aardvlo.nl
www.avvn.nl
www.eurofoodbank.org
www.heidemij.nl
www.kiemkracht.nl
www.moestuinmaarschalkerweerd.nl
www.manhattanfarming.com
www.urban-agriculture.wur.nl
www.volkstuinieren.nl
www.voedselbank.nl
www.zorglandbouw.nl

Geraadpleegde informanten

Bas den Boer (Coöperatie voor Permacultuur)
Harm Bruggink (bestuurslid Stichting Moestuin Projecten)
Hilje van der Horst (WUR leerstoelgroep sociologie van consumenten en huishoudens)
Roald van Stijn (Food for Good/Altrech)
Mw. Joke Ruiten (Voedselbank Utrecht)
Pieter Jagtman (projectleider Maarschalkerweerd)
J. Jalving (Leger des Heils, Utrecht)
A. van der Linden (Gemeente Utrecht, beleidsmedewerker Volkstuinen)
M. Otger, Afdeling Sozawe Gemeente Utrecht
C. Roghair, Dienst Landelijk Gebied
H. Vroklage (AVVN; vereniging van hobbytuinders)
Kim Bunt en Gerrit van Laar (Initiatief voedseltuin Rotterdam)

Bijlage 1

Inventaris voedseltuin

Werktuigen

	vervangingswaarde	rente	afschrijving	onderhoud en verzekering	totaal (in %)	jaarkosten
trekker 40-50 pk	35.000	3,03	14,28	4	21,31	7.459
volveldsschoffel ganzevoet 3m	5.100	3,03	16,6	1,8	21,43	1.093
frees (grondfrees) 3m	8.500	3,03	14,28	3	20,31	1.726
spitmachine (optioneel)	18.000	3,03	16,6	3,5	23,13	4.163
<i>berekening</i>						
buizen 50 stuks a 6 meter	2.600	3,03	12,5	2	17,53	456
pomp inclusief motor	4.000	3,03	12,5	2,5	18,03	721
grondwaterbron	2.000	3,03	12,5	1,5	17,03	341
Stelpost tuingereedschap	10.000	3,03	16,6	3,5	23,13	2313
SUBTOTAAL I	85.200					18.272

Extensieve teelten

aanaarder 3m	7.500	3,03	16,6	1,5	21,13	1.585
rijschoffel	3.000	3,03	14,28	1,5	18,81	564
wiedeg 3m	2.375	3,03	16,6	3,5	23,13	549
Voorraadrooier	12.000	3,03	14,28	3,1	20,41	2.449
platte landbouwwagen 2e hands	1.000	3,03	12,5	1	16,53	165
SUBTOTAAL II	25.875					5.313

Gebouwen, kas en bassin

	m ² / m ³ / ton	Euro/ m ² of ton	Vervangingswaarde	rente	afschrijving	onderhoud en verzekering	totaal (in %)	jaarkosten
Werktuigenopslag/schuur	250	150	37.500	3,03	4	1	8,0	3.011
Kantine, toilet	96	283	27.168	3,03	4	1	8,0	2.182
				3,03				
Bewaarplaats	30	300	9.000	3,03	4	2	9,0	813
Demontabele koelcel 50 m ³ incl. koeling			10.500	3,03	5	1	9,03	948
				3,03				
Kas (m ²)	650	72	46.843	3,03	8,1	1,8	12,9	6.024
Bassin (m ³)	180		4.000	3,03	15	5	23,03	921

Inkomstenderving groentepakketten

Voor een voedseltuin moet bedacht worden dat producten die wekelijks aan medewerkers worden weggeven geen opbrengsten opleveren. De verkoopprijs van een groentepakket komt om ca. € 8 per pakket per week (5 dagen) wat neerkomt op een vergoeding van € 416¹⁵ per medewerker per jaar. In geval van 200 medewerkers komt dit jaarlijks op een bedrag van € 83.200,- ofwel ruim € 30.590 tuininkomsten (tegen telerprijs).

15 Deze vergoeding valt binnen de wettelijke vrijwilligersbijdrage: max. € 1.500 per jaar.

Wetenschapswinkel

Wageningen UR, Wetenschapswinkel

Wageningen UR (University & Research centre) ondersteunt met de Wetenschapswinkel maatschappelijke organisaties als verenigingen, actiegroepen en belangenorganisaties. Deze kunnen bij ons terecht met onderzoeksvragen die een maatschappelijk doel dienen. Samen met studenten, onderzoekers en maatschappelijke groepen die hiervoor zelf de middelen niet hebben, maken wij inspirerende onderzoeksprojecten mogelijk.

Wageningen UR (University & Research centre), Wetenschapswinkel

Postbus 9101
6700 HB Wageningen
tel. (0317) 48 39 08
e-mail: wetenschapswinkel@wur.nl
www.wetenschapswinkel.wur.nl

25 jaar

science for society